

**ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ**

ҚОСИМОВ АБДУЛАЗИЗ ҒАЙБУЛЛАЕВИЧ

**ЎЗБЕК АДАБИЁТШУНОСЛИГИДА РЕЦЕПЦИЯ МУАММОСИ
(Немис адабиётидан таржималар мисолида)**

10.00.07 – Адабиёт назарияси

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2021

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Contents of dissertation abstract of doctor of Philosophy (PhD) in
philological sciences**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD) по
филологическим наукам**

Қосимов Абдулазиз Гайбуллаевич

Ўзбек адабиётшунослигида рецeпция муаммоси (немис адабиётидан таржималар мисолида)3

Qosimov Abdulaziz Gaybullayevich

The Issue of reception in Uzbek literary studies (based on the example of translations from German literature)31

Қосимов Абдулазиз Гайбуллаевич

Проблема рецeпции в узбекском литературоведении (на примере переводов из немецкой литературы)58

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ

List of published works61

**ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ**

ҚОСИМОВ АБДУЛАЗИЗ ҒАЙБУЛЛАЕВИЧ

**ЎЗБЕК АДАБИЁТШУНОСЛИГИДА РЕЦЕПЦИЯ МУАММОСИ
(Немис адабиётидан таржималар мисолида)**

10.00.07 – Адабиёт назарияси

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2021

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида B2020.2.PhD/Fil1313 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме) Илмий кенгаш веб-саҳифаси www.tai.uz ҳамда «ZiyoNet» ахборот-таълим порталида www.ziyo.net манзилларига жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Каримов Баходир Нурметович
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Қуронов Дилмурод Ҳайдаралиевич
филология фанлари доктори, профессор

Ҳамдамов Улғбек Абдувахобович
филология фанлари доктори

Ётақчи ташкилот:

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети

Диссертация ҳимояси ЎЗР Фанлар академияси Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2021 йил «10» ноябрь соат 10 даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100060, Тошкент, Шаҳрисабз тор кучаси, 5. Тел.: (71) 233-36-50; fax: (71) 233-71-44; e-mail: uzlit.@uzsci.net.)

Диссертация билан ЎЗР Фанлар академиясининг Асосий кутубхонасида танишиш мумкин (___ рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100100, Тошкент, Зиёлилар кўчаси, 13. Тел.: (71) 262-74-58.

Диссертация автореферати 2021 йил «28» октябрь да тарқатилди. (2021 йил 28 октябрь даги 7 рақамли реестр баённомаси).

Н.Ф.Каримов
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси, филол.ф.д., академик

Р.Баракаев
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш илмий котиби, филол.ф.н.

И.Ч.Ҳаққулов
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филол.ф.д., профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон халқлари орасида кечаётган рухий-психологик муносабатлар бадиий асар таҳлиliga доир масалани рецепция муаммосига кўра уни минтакалар адабиёти сатҳида зарурияти нуқтаи назаридан адабиётшунослик соҳасида ҳам жиддий вазифаларни кун тартибига қўймоқда. Глобаллашув даврида миллий адабиётшуносликни янада юксалтириш, айниқса, чет эл адабиёти билан ўзаро муносабатларни мустаҳкамлаш жараёнида бирор халқ адабиётини учинчи тил воситасида эмас, балки тўғридан-тўғри таржима қилишга талаб кучайди. Айниқса, адабиётшуносликда муайян адиб ижоди ва бадиий асар, ундаги рецепция ҳодисасини тадқиқ этишнинг янги метод ва усуллари пайдо бўлмоқдаки, бу бадиий асарнинг мазмун-моҳиятига чуқурроқ кириш имкониятини беради. Рецепция жараёни инсоннинг маънавий олами, дунёқарашини, шунингдек, ижодкорнинг тафаккур тарзига хос қонуниятларни кашф этиш билан бирга бадиий асарни теранроқ англаш ва ижодкор руҳиятини тушунтиришда амалий аҳамият касб этади. Адабий жараёнда рецепция муаммосига бадиий-эстетик категория сифатида ёндашиш, ижодкор бадиий маҳоратини очиш, ёзувчи асарларининг адабий динамикасини янгича англаш муҳим саналади.

Дунё адабиётшунослигида рецепция ҳодисасига муносабат алоҳида ўрин тутди. Айни адабий ҳодисанинг адабиётшуносликда махсус атамаси борлигини алоҳида тадқиқ қилиш, шу терминга дахлдор барча босқичларни муайян бир тизимга келтириш, рецепция жараёнида иштирок этувчиларнинг ўрнини белгилаш орқали, жараённинг рўй-рост амалга ошишини таъминлаш, қолаверса, умумий жиҳатдан ўрганилган асарларга бугуннинг талабларидан келиб чиқиб ёндашиш, немис классик ва замонавий адабиётидан қилинган асарлар таржимаси мисолида рецепция (қабул қилиш, англаш) муаммосини умумлаштирган ҳолда ўрганиш долзарб ҳисобланади.

Ўзбек адабиётшунослигининг халқаро майдондаги ўрни ва ўзбек маданий меросини тадқиқ этиш, миллий ғурур ҳамда кадриятларни англаш зарурияти бугунги глобаллашув жараёнида миллий адабий мерос моҳиятига янада чуқур кириб бориш, адабий асарларнинг жаҳон адабиёти ривожига муносиб ўрнини асослаш, кейинги давр адабиётига кучли таъсир ўтказган таржима асарлар меросини ўрганишни тақозо этмоқда. Бугунги маданий-маърифий соҳалардаги ислохотлар жараёни ўзбек адабиётшунослиги олдига ҳам қатор янги вазифалар қўйяпти. “Бугун биз давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларини тубдан янгилашга қаратилган инновацион ривожланиш йўлига ўтмоқдамиз. Бу бежиз эмас, албатта. Чунки замон шиддат билан ривожланиб бораётган ҳозирги даврда ким ютади? Янги фикр, янги ғояга инновацияга таянган давлат ютади”¹. Бу жараёнда бирор-бир халқ бадиий

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси // Халқ сўзи. – Тошкент: 2017. 23 декабрь.

тафаккури маҳсулининг инсоният маънавий оламини юксалтиришдаги ўрни ва аҳамияти унинг ўзига хос хусусиятлари билан белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 13 майдаги ПФ-4797-сон “Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида”, 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сон “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонлари, 2017 йил 13 сентябрдаги ПҚ-3271-сон “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги Қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 16 февралдаги 124-Ф-сонян “Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилишнинг долзарб масалалари” мавзусидаги халқаро конференцияни ўтказиш тўғрисида”ги фармойиши ҳамда соҳага оид бошқа меърий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг асосий устувор йўналишларига мослиги. Тадқиқот республика фан ва технологиялари ривожланишининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантириш, инновацион иқтисодиётни ривожлантириш» устувор йўналиши доирасида амалга оширилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Ўзбек адабиётшунослигида рецепция муаммосини ўрганиш, бадиий асарни талқин этиш, ҳис эта билиш миллатлар, элатлар маданиятлари яқинлашувида муҳим аҳамият касб этади. Чинакам миллий адабиёт фақатгина рецепция орқалигина дунё адабиёти билан муқояса қилиниши ва бошқа халқлар адабиётлари ўртасида ўзига хос ўрин эгаллаши мумкин. Жумладан, ўзбек олимларидан Н. Каримов, У. Норматов, А. Расулов, Ш. Каримов, Сувон Мели, А. Саидов, Б. Каримов, З. Содиков ва бошқа қатор олимлар таржима, бадиий адабиёт моҳияти, қиёсий адабиётшунослик, адабий таҳлил, ўзлаштириш эстетикаси, адабий алоқалар, маданиятлар ва адабиётлараро мулоқот масалалари бўйича илмий тадқиқотлар олиб борганлар², шунингдек, Хуршид Дўстмуҳаммад, Назар Эшонқул, Вафо Файзулло каби ёзувчилар ҳам рецепция масаласи билан шуғулланган³.

² Каримов Н. Маълум ва номаълум “Эгмонт”// Жаҳон адабиёти, 2017. 12-сон; Норматов У. Қодирий ҳақида қайдлар // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 2004. 28 май; Расулов А. Танқид, талқин, баҳолаш. – Тошкент: Фан, 2006. – 232 б; Каримов Ш. Диллардан дилларга: (Ўзбек-немис адабий алоқаларидан лавҳалар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1980. – 151 б; Мели, Сувон. Адабиёт фалсафаси ёхуд кўзга айланган кўнгил // Жаҳон адабиёти, 2018. 1-сон; Саидов А. Қиёсий адабиётшуносликка кириш. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги НМИУ, 2020. – 772 б; яна ўша муаллиф: Адабиёт ва ҳуқуқ [Матн]: Ғарб адабиётининг юрист-адиблари. – Тошкент: O‘zbekiston НМИУ, 2018. – 840 б; Карим, Б. Рухият алифбоси. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги НМИУ, 2018. – 314 б; Содиков З. Юсуф Хос-Ҳожиб “Қутадғу билиг” асарининг олмонча илмий-адабий талқинлари: филол.фан.номз...автореф. – Тошкент: 1994. 23 б.

³ Кафка Ф. Жараён. (Таржимон Вафо Файзулло). – Тошкент: Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2006. – 288 б. 5-15 бетлар; Дўстмуҳаммад Х. Ҳаракатдан тўхтаган жараён қиссаси ёхуд қалб ва шуурнинг олис кенгликларига элтувчи асар / Сўзбоши. – 4 б; Инсонни англаш-асосий мезон (Ёзувчи Назар Эшонқул билан суҳбат) // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 2010. 26 март.

Дунёда ҳеч қайси адабиёт Вильям Шекспир, Йоханн Вольфганг Гёте, Александр Пушкин, Оноре де Бальзак, Адам Мицкевич, Лев Толстой каби адибларнинг ижодий тажрибаларини ўрганмасдан туриб, ўз ривож йўлини танлай олгани тарихдан маълум эмас⁴. Ханс-Роберт Яусс, Вольфганг Изер, Райнер Варнинг, Роман Ингарден, Ханс-Георг Гадамер каби жаҳон тан олган олимлар рецепция назарияси, яширин ўқувчи билан коммуникация (мулоқот) шакллари, рецептив эстетика муаммоси юзасидан ҳерменевтиканинг фалсафий жиҳатларига муносабат билдириб, бадиий адабиётга эстетик ёндашув йўналишида илмий изланишлар олиб борганлар⁵. Адабиётшуносликда рецепция жараёни билан узвий алоқадор босқичлар бўйича МДХ давлатларида ҳам бир қатор тадқиқот ишлари олиб борилган, хусусан, Н. Конрад, В. Жирмунский, М. Бахтин, П. Берков, И. Неупокоева, Л. Коган, Ю. Борев, О. Никифорова, В. Стельмах, Н. Левакин асар муаллифи ва ўқувчи ўртасидаги мулоқот (коммуникация) аҳамиятини, рецепция жараёнида бадиий дид масаласини, бадиий адабиётни англашнинг психологик асослари бадиий рецепцияга адабиётшуносликнинг муҳим адабий тушунчаси сифатидаги қарашларни тадқиқ қилганлар⁶.

Қайд этилган манбалар адабиёт назариясида бадиий таҳлил ҳамда талқинни ўрганишда муҳим илмий ва амалий аҳамиятга эга, албатта. Лекин шу пайтгача рецепция масаласи ўзбек адабиётшунослигида алоҳида тадқиқот объекти бўлган эмас. Бинобарин, бу масала ҳозирги адабиётшуносликнинг долзарб масалаларидан биридир.

Диссертация тадқиқотининг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари билан боғлиқлиги. Диссертация Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети илмий-тадқиқот ишлари режасига мувофиқ “Замонавий ўзбек адабиёти ва адабий жараённи ўрганишнинг илмий-назарий муаммолари” мавзуси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади ўзбек адабиётшунослигида рецепциянинг илмий-назарий усуллари, методологик принциплари ва йўналишларини немис адабиётидан қилинган таржималар мисолида очиб беришдан иборат.

⁴ Неупокоева И.Г. Проблемы взаимодействия современных литератур. – Москва; 1963. - С. 67.

⁵ Jauss H.R. Die Theorie der Rezeption - Rückschau auf ihre unerkannte Vorgeschichte. Konstanz: Universitätsverlag. 1987 (Германия); Iser W. Der implizite Leser: Kommunikationsformen des Romans von Bunyan bis Beckett. München 1972 (Германия); Warning, Rainer. Rezeptionsästhetik: Theorie und Praxis / 4., unveränd. Aufl. - München: Fink, 1993. – 504 S. (Германия); Ingarden R. Das literarische Kunstwerk. Eine Untersuchung aus dem Grenzgebiet der Ontologie, Logik und Literaturwissenschaft. - Halle: Max Niemeyer, 1931. (Польша); Гадамер Х.Г. Истина и метод / Пер. с нем.; общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. - Москва: Прогресс, 1988. – 704 с. (Германия);

⁶ Конрад Н.И. Запад и Восток. – Москва: Наука, ГРВЛ, 1966 (2-е изд.: - Москва: Наука, 1972); Жирмунский В.М. Гёте в русской литературе. – Ленинград: Гослитиздат, 1937. – 674 с.; Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – Москва: 1975. – 479 с.; Берков П.Н. Русско-польские литературные связи в XVIII веке. – Москва: Изд-во АН СССР, 1958. – 66 с.; Неупокоева И.Г. Проблемы взаимодействия современных литератур. – Москва, 1963; Коган Л.Н. Художественный вкус. – Москва: Мысль, 1966; Борев Ю.Б. Эстетика. – Москва: Высш.шк., 2002. - 511 с.; Никифорова О.И. Психология восприятия художественной литературы. – Москва: Книга, 1972. – 152 с.; Стельмах В.Д. Читающий мир и мир чтения. – Москва: Изд-во Рудомино, 2003. – С. 145–156; Левакин Н.Н. Художественная рецепция как литературоведческое понятие (к вопросу понимания термина) // Известия ПГЛУ им. В.Г. Белинского, 2012. № 27. С. 308–310.

Тадқиқотнинг вазифалари:

дунё адабиётшунослигидан рецепция ҳодисасининг тамойилларини ўрганиш, шунингдек, бадиий рецепция йўналишига доир илмий таҳлиллар тақдим этиш;

немис адабиётининг ўзбек адабиётини бойитишга қўшган ҳиссасини кўрсатиб бериш ҳамда рецепция жараёнида ёзувчи ва ўқувчи позициясини аниқлаш;

таржима ва илмий баён қилиш учун асарни маълум принципларга кўра танлаш ҳамда бадиий рецепцияни адабиётшунослик илмининг таркибий қисми сифатида киритиш;

немис адабиётининг бир қатор даврларига тегишли бўлган адиблар ва асарларининг Ўзбекистондаги қабул қилиниши билан боғлиқ жиҳатларни очиб бериш;

объект асарлар (Готтхольд Лессинг, Йоханн Вольфганг Гёте, Фридрих Шиллер, Ҳайнрих Ҳайне, Томас Манн, Ҳерманн Хессе, Франц Кафка) ҳамда ўзбек адабиёти (Абдулла Қодирий, Абдулҳамид Чўлпон) намуналарининг ўзбек адабиётида рецептив эстетикага доир таҳлиллар моҳиятини ёритиш; қаҳрамонларнинг руҳий-психологик ҳолати таҳлили воситасида рецепциядаги ўзгаришлар юзасидан илмий хулосалар чиқариш.

Тадқиқотнинг объектини ўзбек адабиётшунослигидаги рецепция муаммосини ёритиб бериш учун немис классик ва замонавий адабиётидан қилинган таржималар ҳамда уларга оид тадқиқотлар ташкил этади.

Тадқиқотнинг предметини ўзбек тилига таржима қилинган немис классик ва замонавий адабиётининг етакчи шоир ҳамда ёзувчилари асарлари мисолида ўзбек адабиётшунослигида рецепция масаласининг таҳлил усуллари, тамойиллари ва йўналишлари ташкил қилади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқотда асарларни рецептив таҳлил қилишда қиёсий-типологик, структурал, ҳерменевтик, биографик ва руҳий таҳлил, имманент усуллардан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

рецепция ҳодисаси ҳамда унга тегишли унсурларнинг бадиий психологизмни юзага чиқарувчи таъсир воситалари, поэтик усуллар, ижодий индивидуаллик, бадиий шакл ҳамда услубнинг ўзига хослиги каби масалалари ўзбек ҳамда жаҳон адабиётшунослигидаги ижодкор-бадиий матн-ўқувчи тизимига доир назарий тушунча ва рецептив эстетика тамойилларига таяниш зарурати исботланган;

образ, характер, портретлар тасвирида адабий рецепция талқини, бадиий образ яратиш ва портретларга хос характеристикаларда хатти-ҳаракат, сюжет динамикаси ва бадиий матнлар таҳлили немис тилидан ўзбек тилига ҳамда айрим ўзбек тилидан немис тилига таржима қилинган асарлар мисолида кўрсатиб берилган;

адабий-назарий ҳодиса таснифига кўра тарихий ва эмпирик рецепция, кутилган горизонт, эстетик масофа, ҳерменевтик ёндашув, бадиий коммуникация, эксплицит-хос ва имплицит-яширин ўқувчи каби илмий-

назарий тушунчаларнинг ўзбек адабий жараёнини баҳолашга татбиқ қилиш зарурати аниқланган;

жаҳон адабиётшунослигидаги кенг қўлланилаётган рецептив эстетика тушунчаси воситасида қилинган таҳлилларда бадиий асарни ўзлаштириш ҳодисасининг халқчил тил, поэтик тамойиллар, инсон маънавий-психологик ҳаёти ва унинг бадиий талқини билан ўзаро уйғунлашиб кетгани далилланган;

классик ва замонавий немис адабиёти намояндалари асарларининг адабий-илмий рецепция ҳодисаси орқали ўзбек адиблари ижодига таъсири муҳокама қилинган ҳамда дунё миқёсида олиб борилаётган илғор тадқиқот йўналишлари билан замонавий ўзбек адабиётшунослигидаги илмий-назарий қарашлар бевосита қиёсланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

ўзбек адабиётшунослиги, замонавий адабий танқидчилик тарихи учун рецепция бўйича зарур илмий факт, маълумотларни аниқлаш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилиб, тадқиқот давомида рецепция ҳақида чиқарилган хулосалар адабиётшунослик учун янги илмий-назарий маълумотлар бериши, адабиёт назарияси, ҳозирги адабий жараён, замонавий ўзбек адабиёти тарихи, ўзбек-немис адабиётшунослиги тарихи ва адабий танқид тарихи каби фанлардан яратиладиган ўқув дастурлари, дарслик ва қўлланмаларнинг мукаммаллашувида акс этиши асосланган;

Й.В. Гётенинг “Ғарбу Шарқ девони”, “Ёш Вертернинг изтироблари” романи ва “Фауст” трагедиясининг бир қанча таржималари қиёсий таҳлил этилиб, Й.В.Гёте адабий меросига оид рецепция ҳодисаси ва рецептив жараёнлар адиб асарларини оммага имкон қадар тўлиқроқ ҳамда ишончлироқ етказиш имконини яратиши аниқланган;

ўзбек адабиётшунослигида рецепция муаммосини илмий-назарий қарашлар билан бойитиши ва мустақиллик даври адабиётшунослиги фани ривожини учун фойдали бўлган янги адабий-эстетик тамойиллар шаклланишига хизмат қилиши далилланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги муаммонинг аниқ қўйилганлиги, ОАК рўйхатидаги махсус журналлар ҳамда хорижий илмий журналларда қиёсий-тарихий, херменевтик ва рецептив усуллар билан асослангани, объект адабий манбаларнинг дунё адабиётшунослигида мавжуд бўлган рецептив эстетикага хос тамойиллар асосида илмий-қиёсий таҳлил этилганлиги, тадқиқот жараёнида айнан адабий манбалардан унумли фойдаланиб, илмий натижа ва хулосалар чиқарилгани, республика ва халқаро миқёсдаги илмий-услубий ва илмий-амалий конференцияларда қилинган маърузалар, илмий журналларда чоп этилган мақолалар, хулосалар, таклиф ҳамда тавсияларнинг амалиётда жорий этилгани, олинган натижаларнинг ваколатли ташкилотлар томонидан тасдиқлангани билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти ишда ўзбек адабиётшунослигидаги немис адабиёти дурдона асарларининг ғоявий-бадиий, услубий ва поэтик хусусиятлари махсус ўрганилганлиги, улардаги рецептив ҳолатларнинг

мазмун-моҳиятини ёритишда илмий-қийёсий таҳлил методидан кенг фойдаланилганлиги, ҳозирга қадар рецепция ҳодисаси етарли ўрганилмаганлиги сабабли унинг адабиётшуносликда тутган ўрнига кенгроқ эътибор қаратилганлиги, рецепция тўғрисидаги маълумотлар аниқ далиллар асосида солиштирилганлиги билан илмий-назарий манба сифатида фойдаланиш мумкинлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти ишдаги назарий умумлашма ва таҳлиллардан “Адабиёт назарияси”, “Адабиётшунослик методологияси”, “Бадиий таҳлил”, “Адабий алоқалар”, “Маданиятлараро мулоқот”, “Туркий тиллар тарихи ва адабиёти” фанларидан дарслик ва ўқув қўлланмаларни такомиллаштириш, маъруза ва семинар машғулотларини олиб бориш, битирув малакавий ва магистрлик ишларини бажариш, шунингдек, тил ва адабиёт йўналишида таълим олаётган талабалар, ўқитувчилар фойдаланишлари учун адабиёт назариясига оид янги ўқув материаллари, мавзуга оид рисола, ўқув қўлланмалари ёзишда фойдаланиш мумкинлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Ўзбек адабиётшунослигида рецепция муаммоси (немис адабиётидан таржималар мисолида) мавзусини тадқиқ этиш бўйича олинган илмий натижалар асосида:

Тадқиқотда ишлаб чиқилган матнларга ёндашув ва таҳлил усуллари, таҳлил воситаларини қўллаш (айниқса, чет тилидаги матнлар билан ишлашда), илмий адабиётлар мутолаасида маданиятлараро фарқ нуқтаи назаридан муносабат билдириш мезонлари Тошкент давлат аграр университетида бажарилган “Марказий Осиёда касбий таълимни ривожлантириш” (2018-2019) гранти доирасида белгиланган вазифаларнинг ижросини таъминлашда фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2021 йил 10 февралдаги 89-03-820-сон маълумотномаси). Натижада, таржима жараёнида иштирок этган ҳар бир инсоннинг ўрни ва роли борасида бир қатор кузатув механизмлари ишлаб чиқилган ҳамда матнларни тушунишда қачон ва кимга тўғридан-тўғри мурожаат қилиш кераклиги жиҳатлари умумлаштирилган ҳолда тизим шакллантирилган, қолаверса, таълим дастурларида назарда тутилган матнга ёндашув усуллари, таҳлил воситаларининг берилиши (айниқса, чет тилини ўрганаётганлар учун); соҳага оид матнларни тузишда эътибор қаратилиши керак бўлган ўзига хос жиҳатларнинг таҳлил қилиниши, илмий адабиётлар мутолаасида маданиятлараро фарқ нуқтаи назаридан муносабат билдирилиши; онг шаклланишида рецептор толаларнинг мутолаа жараёнидаги ўрнига алоҳида ёндашилган;

матнларни таржима ва таҳлил қилиш, асарларнинг идрок этилиши борасида амалга оширилган тадқиқот натижалари 5120100 – Филология ва тилларни ўқитиш (немис тили), 5120200 – Таржима назарияси ва амалиёти (немис тили) бакалаврият ҳамда 5A120102 – Лингвистика (инглиз ва немис тили) магистратура таълим йўналишлари мутахассисларининг малака талабларига сингдирилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2021 йил 10 февралдаги 89-03-820-сон маълумотномаси). Натижада, “Тили ўрганилаётган мамлакатлар адабиёти тарихи”, “Бадиий адабиётлар

таржимаси назарияси ва амалиёти” каби назарий, “Ўқиш ва ёзиш амалиёти”, “Тил аспекти амалиёти”, “Тил кўникмалари интеграцияси” каби амалий, шунингдек, “Таржима назарияси ва амалиёти”, “Маданиятлараро мулоқот ва таржимашунослик” каби фанлар таркибий қисмига киритилган ва талабаларнинг “Тили ўрганилаётган мамлакатлар адабиёти тарихи”, “Бадиий адабиётлар таржимаси назарияси ва амалиёти” каби фанларни ўзлаштиришларида ўз аксини топган. Сингдириш, таркибий қисм сифатида киритиш жараёнида бевосита адабиёт назарияси, ҳозирги адабий жараён, замонавий ўзбек адабиёти тарихи йўналишларининг тажрибаларидан фойдаланилган;

рецепция ва рецептив эстетика тушунчаларининг ижтимоий соҳалардаги қўлланилиши, аҳамияти ҳамда вазифаларига тегишли тадқиқот ишининг натижалари ва тавсиялари Германия Халқаро ҳамкорлик бўйича Жамғарма кассалари фондининг 2012-2018 йилларда Ўзбекистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Туркменистондаги халқаро лойиҳаларида фойдаланилган (Халқаро ҳамкорлик бўйича Жамғарма кассалари фондининг Ўзбекистондаги узоқ муддатли эксперти ва вакили, Германиядаги Баден-Вюрттемберг федерал ери Жамғарма кассалари академияси доценти Матиас Ванглернинг 2020 йил 24 сентябрдаги маълумотномаси). Натижада, тадқиқот ишидаги тўрт қисмли занжир лойиҳалар фаолияти учун қимматли бўлиб, таълим тадбирлари ва семинарларида барча иштирокчилар учун вазифалар тақсимоотида асос сифатида хизмат қилган ҳамда лойиҳаларнинг ўқув қўлланмаларида ҳам ўз аксини топган;

адабиётда рецепция, унинг муаммолари ва ўзбек адабиётшунослигида амалий аҳамияти билан боғлиқ тадқиқот натижаларидан адабий дидактика ва адабиётшуносликда амалий жиҳатдан Штайн шаҳри (Германия)даги Адабиёт ва олий таълим дастурларини ишлаб чиқадиган Фабер Кастелл Академиясида фойдаланилган (Rektor der Akademie Prof. Dr. Uli Rothfuss Stein/Germany 2021 йил 18 январдаги маълумотномаси). Натижада, турли хил тил соҳаларидаги адабиётлар ўртасидаги муносабатларни ҳамда рецепциянинг маданий алмашинувга қандай таъсир қилишини, масалан, таржимада, айниқса тўғридан-тўғри таржимада, бошқа тилнинг ёрдамсиз қандай таъсир кўрсатишини қизиқарли тарзда ўрганишга асос бўлиб хизмат қилган;

рецепция жараёнига психология нуқтаи назардан ҳам ёндашиб олиб борилган тадқиқот ишининг тавсияларидан Дрезден шаҳри (Германия)да фаолият юритаётган психолог ва психотерапевт фаолиятида ҳам фойдаланилган (Dr. Erik Hausstädtler Dresden/ Germany 2021 йил 12 январдаги маълумотномаси). Натижада, юқоридаги тадқиқот усуллари ва муваффақиятли рецепция ушбу йўналиш орқали долзарб муаммоларни чуқур англаш ҳамда мижозлар ва беморлар учун ечимларни кўрсатиш учун машқ сифатида жуда мос келган ҳамда немис адабиётига қизиқувчилар учун немис адабиёти тўғрисида етарли тушунчаларни англаб етишда ажойиб ва ниҳоятда муҳим ёрдам берган;

адабиётшуносликда рецепция муаммоси билан боғлиқ тамойиллар ва йўналишлар, ёндашув масалалари бўйича тайёрланган диссертация илмий натижалари, илмий ютуқлари, далилланган якуний хулоса материаллари ва илмий янгилигидан Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси “Madaniyat va ma'rifat” телеканалининг “Адабий жараён” кўрсатувида фойдаланилган (Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси “Madaniyat va ma'rifat” телеканалининг 2021 йил 27 январдаги 01-16/21-сон маълумотномаси). Натижада, кўрсатув кенг оммага намойиш этилган ва диссертация мазмуни кенг миқёсда жорийланган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Диссертация иши натижалари 8 та, жумладан, 4 та халқаро, 4 та республика миқёсидаги илмий-амалий анжуманда жамоатчилик муҳокамасидан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича 8 та илмий иш эълон қилинган бўлиб, 6 таси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси томонидан докторлик диссертацияларининг асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда, жумладан, хорижий журналда 2 та, республика журналларида 4 та мақола нашр қилинган. Бундан ташқари, турли илмий тўпламларда 2 та мақола чоп этилган. Жами 16 та илмий мақола эълон қилинган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, уч боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Диссертациянинг ҳажми 173 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Тадқиқотнинг **кириш** қисмида диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати асосланган, муаммонинг ўрганилганлик даражаси ёритилган, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари, объекти ва предмети тавсифланган, республика фан ва технологиялар ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг ишончлилиги, илмий ва амалий аҳамияти асосланган, натижаларнинг амалиётга жорий этилиши, эълон қилинганлиги, ишнинг тузилиши ва ҳажми бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг **«Ўзбек адабиётшунослигида рецепция ҳодисасининг илмий-назарий асослари»** деб номланган биринчи бобида рецепция ҳодисасининг жаҳон адабиётшунослигидаги тутган ўрни, кўлами ва аҳамияти ҳақида фикр юритилади. Бобнинг дастлабки фасли “Рецепция” атамасининг адабиётшунослик илмида тутган ўрни» деб аталган. Маълумки, рецепция ҳодисаси адабиётшуносликда кенг кўламда ўрганишни талаб қилгани боис, таянч нуқта вазифасини ўтайдиган «рецепция» тушунчаси изоҳланган. Ҳар қандай мутолаанинг ортида матннинг ёки бутун бир асарнинг таҳлили, талқини ва таъсири масаласи ётади. Бадиий адабиётни мутолаа қилган ўқувчи кўпинча узоқ вақт асарнинг таъсиридан чиқолмасдан, асар қаҳрамонлари билан гаплашиб, ўз хис-туйғулари ва таассуротлари билан

курашиб юради. Баъзан эса, асар муаллифи билан ғойибона баҳс-мунозара юритади. Буни кўпчилик олимлар одатий ҳол, деб баҳолайди. Буни умумлаштирган ҳолда *таъсир жараёни*, деб аташ мумкин.

XX аср биринчи ярмида Германияда шундай бир йўналиш ва ҳаракат пайдо бўлдики, бу ҳаракат мутолаа жараёнини бемалол таҳлил қилиб, аниқ бир тизимга солиш учун имкон берди. Бу жараён фанда *рецепция* номини олди. Рецепцияни, аслида, қандай тушуниш кераклиги, бу сўзнинг луғавий ва истилоҳий маъноси ҳақида ҳам фикрлар бор.

Рецепция атамасининг бадий адабиётга ва адабиётшуносликнинг таҳлилий мезонларига тегишли жиҳатлари кўриб чиқилса, адабиётшунослик илмида рецепция жараёни орқали бирон-бир бадий асар борлигини ёки асар муаллифи қарашларини мутолаадан аввал ва кейин қабул қилиш, ўрганиш, таҳлил, танқид қилиш ҳодисаси тушунилади. Рецепция жараёнига дунё олимлари турли томондан ёндашган. Польшалик файласуф Роман Ингарден, “рецепция бу – бадий санъат асарининг тушунилишидир”⁷, деган фикрни илгари суради. Россиялик тилшунос ва адабиётшунос Виктор Жирмунский фикрича, “бадий асар рецепцияси адабий таъсир жараёнининг асосидир”⁸. Европа ва рус эстетикасида янги бир соҳа пайдо бўлганини таъкидлаб ўтган профессор Абдуғафур Расулов, бу соҳани “рецептив ёндашув ёхуд ўзлаштириш, қабул қилиш эстетикаси”⁹, деб атайди. Айнан шу йўналишни Абдулла Шер “эстетик идрок этиш”¹⁰ деб баҳолайди. Бу фикри билан польшаллик олим Роман Ингарденнинг фикрини айнан такрорлайди. Профессор Абдурахим Эркаев эса, “Мутолаа жараёнида асарга ва унинг муаллифига нисбатан бағрикенглик билан муносабатга киришишга, эстетик онг ва бадий билиш, англаш муҳимлигига”¹¹ эътибор қаратади. Бадий адабиёт моҳиятан, биринчи навбатда, “инсоншунослик”¹² бўлгани учун, бадий матн китобхон томонидан ўзлаштирилгач, ўқувчининг ўзига хос ижоди билан тўйингач, бадий асар ҳуқуқини олади. Матн – ҳали бадий асар эмас, матннинг бадий асарга айланиши, китобхон томонидан ўзлаштирилиши, тасдиқланиши, мураккаб жараён. Аммо бу фикрларнинг барчасини биргина рецепция атамаси билан ифодалаш кифоя. Бу илмий атама замирида ўрганиш, ўзлаштириш, қабул қилиш, англаш, сайқаллаш, такомиллаштириш тушунчалари ётади.

Адабиётшуносликда рецепция жараёни ўзлаштириш, идрок этиш¹³, тушуниш, адабий таъсир, адабий алоқа деган турли атамалар билан

⁷ Ingarden, Roman Vom Erkennen des literarischen Kunstwerkes. / - Tübingen. Verlag: Max Niemeyer Verlag. 1968, 440 Seiten, S.23

⁸ Жирмунский, В.М. Гёте в русской литературе./- Ленинград. Наука ленинградское отделение, 1982. – 560 стр., 10-11 стр.

⁹ Расулов, Абдуғафур. Бадийлик – безавол янгилик / – Т.: Шарқ, 2007. – 336 б., 85-бет.

¹⁰ Sher, Abdulla. Estetika (nafosat falsafasi)/ O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. – Toshkent: O‘zbekiston, ikkinchi nashr, 2015. – 368 б., 349-бет.

¹¹ Эркаев, Абдурахим. Эстетик онг ва бадий билиш. //– Жяхон адабиёти, 2015 йил. 11-сон, 134-143-бет.

¹² Шарафиддинов, Озод. Танланган асарлар./ – Т.: Шарқ, 2019. – Б. 576., 60-бет.

¹³ Sher, Abdulla Estetika (nafosat falsafasi)/ O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. – Toshkent: O‘zbekiston, ikkinchi nashr, 2015. – В.368., 349-357-бетлар.

номланади. Аммо юқорида келтирилган фикрлардан шундай хулосага келиш мумкинки, айнан рецепция барча ҳодисалар, босқичлар асосида турувчи ва жамловчи атама ҳисобланади. Ҳозирги тезкор замонда ўзбек миллий адабиёти ва адабиётшунослигининг халқаро миқёсда бадиий асарни қабул қилиш билан боғлиқ таништириш имконияти чегараларини янада кенгроқ ҳамда қамровлироқ шакллантириш мақсадга мувофиқ бўлади. Шундай экан, адабий ҳодисани ҳамма тез ва осон тушунадиган рецепция истилоҳи билан номлаш жуда ўринли. Рецепция жараёнини яхлит тизимга айланишига кўмак берувчи босқичлар, иштирокчилар жамланмасини, айнан ўзбек адабиётшунослигида олиб борилаётган барча тадқиқотларни қуйидагича шартли тасаввур этиш мумкин. Қолаверса, асарнинг таҳлили, унинг вақт ва вазиятга, замон ва маконга тобелиги ҳамда рецепциянинг аниқ таҳлилига ишонч ҳосил қилиш учун тарихий ва эмпирик рецепция босқичлари ҳам батафсил таҳлил қилинади. Ёзма илмий манбалар асосида адабий муҳит, бадиий асар ёки унинг муаллифи ҳақидаги тўпланган ёзма фикрлар, қарашлар, баҳолар, хотиралар тарихий рецепция тадқиқоти учун асос бўлиб хизмат қилса, жараён, бадиий асар, ёзувчи бўйича ўтказиладиган турли сўровномалар, интервьюлар, оғзаки суҳбатлар эмпирик рецепциянинг тамойилларини белгилаб беради. Ўзга миллат адабиёти ва санъатига яқинлашишни XX аср таниқли немис адабиётшуноси профессор Ханс-Георг Гадамер¹⁴нинг фалсафий ҳерменевтикага оид қарашларига кўра, унинг таъбири билан “das ist alles nur Verstehen“¹⁵ (“Бунинг ҳаммаси фақат тушунишдир”) деб аташ мумкин.

Мазкур фаслда миллий адабиёт рецепцияси содир бўлмасдан, бошқа халқ адабиётига муносабат билдириб бўлмаслиги ҳамда бадиий асарни, унинг муаллифини нафақат ўқувчи томонидан, балки ўз навбатида адабий танқид ва таҳлил доираси орқали ҳам қабул қилиниши ўрганилган.

Биринчи бобнинг «**Адабиётшуносликдаги рецептив омиллар ва етакчи тамойиллар**» деб номланувчи иккинчи фаслида рецептив эстетика мактабларининг етакчи олимлари томонидан илгари сурилган тадқиқот қонуниятлари ва етакчи тамойиллари хусусида фикр юритилган. Рецепциянинг яна бир ўзига хос хусусияти, жараёнда бевосита ёзувчи – матн – ўқувчи, ёзувчи – ўқувчи муносабатларига ойдинлик киритилади. Охириги фикрни айта олиш учун асар ўқувчининг бадиий-эстетик дидига мос келиши (салбий ёки ижобий) керак. Бу масала, асосан, рецептив эстетика қамровида муҳокама қилинган. Инсоннинг эстетик олами ҳис қилиш, идрок этиш фаолияти билан боғлиқдир. Шу боис ҳам унинг ҳис-туйғуси бутун ҳаёти ва фаолиятида кўзга ташланади. Инсон ўзи яшаётган макон ва замонга, атрофидаги нарса-предметларга, воқеа-ҳодисалар жараёнига, бутун борлиққа

¹⁴ Ханс – Георг Гадамер (1900 йил 11 февраль (Марбург) – 2002 йил 13 март (Ҳайдельберг)) олмон файласуфи, унинг 1960 йилда ёзилган фалсафий ҳерменевтикани асословчи *Wahrheit und Methode* (Ҳақиқат ва метод) номли асари чет элларда ҳам машҳур.

¹⁵ Қиёс: Hans-Georg Gadamer: Hermeneutik I. Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. / – Tübingen 1986, S. 380 – (Буларнинг барчаси тушунишдир. (таржимон Абдулазиз Қосимов))

назар ташлаб, уларга нисбатан муносабатда бўлишда ўтмишнинг ибратомуз томонларидан, машҳур шахслар ҳаётидан тажриба олиб, ўрганиб яшайди.

Замонавий жаҳон адабиётшунослигида эстетик реакция таҳлили, матн стратегиялари, мутолаага киришиш, ижтимоий-маданий ҳаётнинг бадий матнга таъсири каби масалалар ҳозир кўпроқ муҳокама қилинмоқда.

Рецептив эстетика учун матн ва ўқувчи ўртасида “аниқ чегара”нинг қўйилиши жуда муҳим ҳисобланади. “Матн-ўқувчи” диалогик муносабатини бир мавқега эга икки суҳбатдошнинг ҳолати, деб тушуниш муҳим, ўртадаги “чегара” суҳбатнинг “очиқ-ойдинлиги”ни белгилайди.

"Эстетик фойда" даставвал ўқиш жараёнида матн ва ўқувчи ўртасида “диалогик” мулоқот тарзида вужудга келади¹⁶. Шунга кўра, бирор асарни ўқувчи тўғри ёки нотўғри тушунди, дейиш анча мушкул. Худди шунингдек, асарга салбий ёки ижобий баҳо бериш ҳақида аниқ қондани айтиш қийин. Ҳ.Р.Яусс эса бу борада ўқувчининг ижтимоий шарт-шароитлари ва тажрибаларидан келиб чиқиб, асардан кутилган горизонт, ҳерменевтик реконструкция нуқтаи назаридан матнга ёки асарга ёндашишни таклиф қилади, чунки *матн замондош ўқувчи саволларига жавоб бера олади*¹⁷.

Ҳ.Р.Яусс фанга “кутилган горизонт” ва “эстетик дистанция” тушунчаларини киритган. Бир асарнинг кутилган горизонти, тушуниш даражаси ўқувчилар ўртасида бир хил бўлмаслиги табиий. Ёши, касбий фаолияти ва ҳаёт тажрибаси юқорилагани сайин ўқувчининг кутилган горизонти, асарга қўядиган талаби юксалиб боради. Бир асарни 25 ёшида таҳлил қилган ўқувчи, 50 ёшга етганида, айнан, шу асарга бутунлай бошқа нуқтаи назардан ёндашиши мумкин.

Биргина, Абдулла Қодирийнинг «Ўткан кунлар» романи адабиётшунослар, журналистлар, таржимонлар, оддий китобхон наздида қандай эътироф этилганига диққат қаратилса, олиб борилган таҳлилий ёндашувлар қизиқ тафсилотларни тақдим этади. Роман ҳар сафар ўқилганда, янги қирраларининг пайдо бўлиши бир марталик мутолаанинг камлигидан далолат беради. Бир қарашда роман «бахтсиз» даврнинг бахтли жуфтлиги атрофида содир бўлган воқеа-ҳодисаларни тасвирлаётгандек туюлади. Аммо қарашлар турлича эканлиги ҳеч кимни ажаблантирмайди.

Профессор Баҳодир Каримов Абдулла Қодирийнинг «Ўткан кунлар» романини таҳлил қилиш асносида асарнинг бир неча жиҳатларини алоҳида эътиборга олади. Б.Каримов фикрига кўра¹⁸, «Ўткан кунлар» романи «тарихимизнинг энг кир, қора кунлари»дан сўз очиб, халққа сабоқ берувчи, инсоний тақдирлар, ижтимоий-сиёсий, маънавий-ахлоқий, оилавий-ишқий муаммоларни акс эттирган, бадий сўзнинг бетақрор жозибаси уфуриб турган асар, юрт тақдири, мамлакат мустақиллиги учун асос бўладиган ғоялар тўплами, ишқ достони, адабий тил нормалари бўйича маҳорат мактаби, қувват

¹⁶ Iser, Wolfgang: Der implizite Leser. / – München 1972, S. 123.

¹⁷ Jauss, Hans Robert: Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft. / – Konstanz, 1967, S. 136.

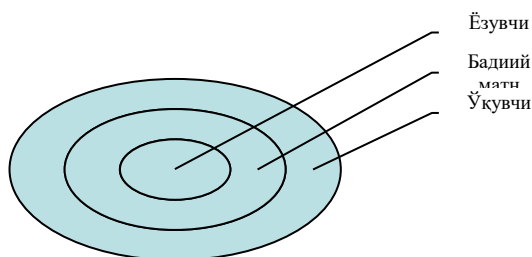
¹⁸ Каримов Б. “Ўткан кунлар” ибрати // Халқ сўзи, 2019. 25 декабрь.

манбаи, адибнинг эстетик дунёси, ижодкор қалби намоён бўладиган кўзгу, маънавият қасри, умуман олганда эса, умрбоқий санъат асари ҳисобланади.

Профессор Умарали Норматов ҳам «Ўткан кунлар» романини таҳлил қилишни бироз таҳликали, ваҳимали даврни эслаш билан бошлайди¹⁹. Асарга алоҳида меҳр билан мурожаат қилган олим беихтиёр тотли дамларни эсга солувчи, севги-муҳаббат пойдеворини, ёрқин келажакни мустаҳкам қурувчи роман, дея баҳолайди. Бундан ташқари, «Қодирий боғи» китобининг мунозарали жиҳатларига муносабат билдирган, Иззат Султоновдан бағрикенглик, адолат, ҳақиқат туйғуси билан йўғрилган фикрлар эшитгани Умарали Норматовга қанот бағишлаган. Бу ҳам бир асар ва шахс воситасида ҳақиқат йўлида тан олинишни, тан беришни англантиши рецепция жараёнининг муайян бир босқичига тегишлидир. Бир сўз билан айтганда, «Ўткан кунлар» Умарали Норматов наздида, XX аср бошланиши ҳақидаги реал тарихий манба, мумтоз даврнинг «Муножот»и, янги даврнинг «Наво куйи»дир.

Профессор Абдуғафур Расулов эътирофига кўра, «Ўткан кунлар» романи ёрқин характерга эга қаҳрамонлари билан бир қатор дурдоналар қаторида ўзбекона руҳиятни ифода этган асардир²⁰.

Ёзувчи – бадий матн – китобхон. Бу учлик бир–бирига шунчалик боғлиқки, унда адабиётшунослик, адабий танқидчилик, эстетика, психология фанларининг жуда кўп томонлари ойдинлашади²¹. Ушбу учлик механизми ўртасидаги муваффақиятли мулоқот асарнинг яшовчанлик даражасини белгилаб беради.

Учлик механизми

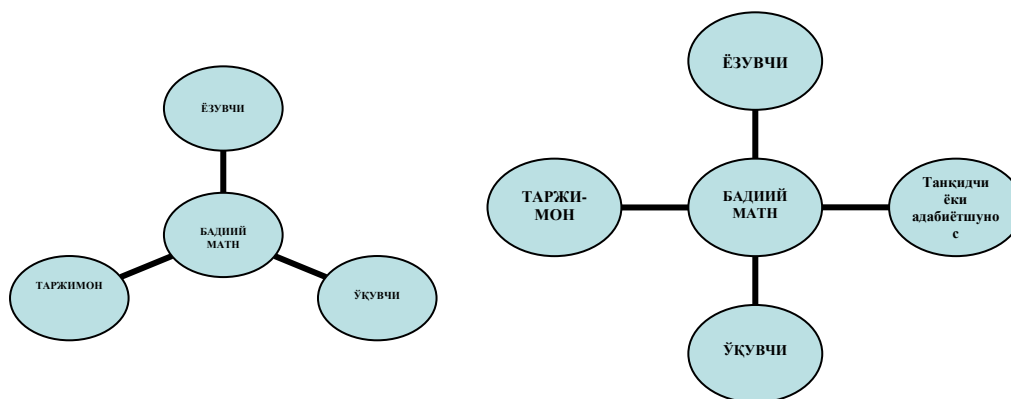
Профессор Абдуғафур Расулов илгари сурган учлик механизмини рецепция жараёни учун муҳим ҳисобланган тўртлик ва бешлик механизмлари билан бойитиш зарур. Бу билан ҳар қандай механизм занжири ўқувчи билан яқун топишини, фақат ўқувчининг билдирган муносабатлари асосида тадқиқотлар вужудга келишини алоҳида таъкидлаш лозим. Ёзувчи-матн-ўқувчи механизмида яна бир занжирнинг иштирок этишини, асарнинг бошқа тилдан таржима қилингани билан изоҳлаш мумкин бўлади, бу тўртлик

¹⁹ Норматов У. Қодирий ҳақида қайдлар // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 2004. 28 май. 21-сон.

²⁰ Расулов А. Тарих, фалсафа, роман // Жаҳон адабиёти, 2003. 9-сон.

²¹ Расулов А. Бадийлик – безавол янгилик. / – Т.: Шарқ, 2007. 97-б.

механизмини вужудга келтирса, айнан, тўртлик механизмига таҳлил ва танқид нуқтаи назардан ёндашилганда бешинчи элементнинг иштироки ҳам кузатилди.

Тўртлик ва бешлик механизми

Бобда асар мутолааси билан машғул бўлган китобхон ўзи кутган горизонтни, ўз қахрамонини, ўз нуқтаи назарини белгилаши хусусида ва бу ўз-ўзидан китобхонни муаллифга яқинлаштирибгина қолмай, балки айнан муаллифга айлантириб қўйиши ҳақида фикр юритилди.

Диссертациянинг «**Ўзбек адабиётшунослигида немис классик адабиёти рецепцияси таҳлили**» дейилган иккинчи бобида ҳерменевтика ва рецептив эстетика назариясининг етакчи олими Х.Г.Гадамер “Wahrheit und Methode” (“Ҳақиқат ва метод”) китобининг 2-қисмида бадиий адабиётга эстетик ёндашув ҳамда адабий таъсир тарихи масаласига алоҳида эътибор қаратилганидан келиб чиқиб, жаҳон адабиётининг ривожланиш босқичларини аниқ ўрганиш ва таҳлил қилиш учун тарихий чегараларни белгилаб олиш муҳим аҳамиятга эгаллиги таъкидланган. Адабиёт ҳақиқатини ҳамда таъсир кўламини янада чуқурроқ англаш учун бир миллат адабиётининг тарихий-даврий ривожланиш босқичлари мисолида таҳлил қилиш зарурлиги борасида фикр юритилган.

Иккинчи бобнинг «**Й.В.Гёте асарларида бадиий рецепциянинг ўзига хослиги**» деб номланган дастлабки фаслида Й.В.Гёте қомусий олим, мутафаккир, жаҳон адабиётининг такрорланмас даҳоси сифатида рецепция жараёнининг босқичларига кўра таҳлил қилинган. Россиялик ёзувчи, шоир ва rassom Валерий Орлов-Корфнинг фикрига кўра ҳам, Гёте юксак иқтидор эгаси, серқирра ижодкор, ўз даври қобилиятли қатламининг етук вакили, ҳаёт завқини, ҳаётга бўлган севгини куйловчи ижодкордир. Қолаверса, инсон онги, табиат сирлари ва дунё тамаддунининг бетакрор rassomi ҳисобланади²².

Й.В.Гёте қолдирган “улкан адабий-илмий меросини бутун бошли хазинага тенглаштириш мумкин”²³. 2010 йил таниқли шоир, тарихчи ва тасаввуфшунос, етук таржимон Садриддин Салим Бухорий Й.В.Гётенинг

²² <https://www.proza.ru/2016/02/28/660> - свидетельство о публикации № 216022800660.

²³ Гёте И. В. Ҳикматлар / Иоганн Вольфганг Гёте; тўпловчи, таржимон ва сўзбоши муаллифи А.Х. Саидов; масъул муҳаррир Р. Кўчқор. / – Тошкент: “Маънавият”, 2010. – 112 б., 3-7-бетлар.

“Ғарбу Шарқ девони”ни немис тилидан бевосита таржима қилган. Девон Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриётида чоп этилди. Академик Акмал Саидов “Ғарбу Шарқ девони”нинг ўзбекча нашрига сўзбоши ёзиб, уни шарқшуносликка кириш²⁴, деб баҳолагани гётешуносларнинг олдига яна бир муҳим вазифа қўйилганидан далолат беради.

Й.В.Гёте “Ёш Вертернинг изтироблари”ни ёзишга киришганда, дил тубидаги барча кечинмаларини, луғатидаги энг гўзал сўзларни “авайлаб” танлайди. “Шўрлик Вертернинг кечинмаларига оид нима топишга эришган бўлсам, **авайлаб** тўпладим ва буни Сизга манзур эта олсам, мендан миннатдор бўларсиз, деб ишонаман...”²⁵. Рецепциянинг яна бир вазифаси шуки, қабул қилинган, ўрганилган, идрок этилган, ўқувчининг юрагини забт этган асар адабий жараён учун “рўйхат”га олиними, худди адабий “оила”нинг бир вакили сифатида асарнинг барча “инжиқлик”ларига чидаш керак бўлади. Й.В.Гётенинг “Ёш Вертернинг изтироблари” романи ўзига хос услубда ёзилгани учун ўқувчининг диққат-эътиборини шундай боғлаб оладики, ўқувчи Вертернинг азоблари учун, худди Гёте истаганидек, кўз ёш тўқади. “Ёш Вертернинг изтироблари” романи эпистоляр, яъни хатлардан иборат бўлган сентиментал (ҳис-туйғу асосига қурилган) романдир. Атоқли таржимон ва олима Янглиш Эгамова “Ёш Вертернинг изтироблари” романини талабалик йилларида севиб ўқиганини, романнинг тили, услуби ва муаллифи билан яқинроқ танишиш учун бироз муддат зарур бўлганлигини, сўнгсўз ўрнида ёзган “Вертер” ҳақида сўз” ва “Вертер ўзбекча сўзлаганда...” мақолаларида бир неча бор таъкидлаб ўтади, “Вертер”га меҳр менда талабалик йилларимда романдан катта бир парчани таҳлилий ўқиш дарсида батафсил ўрганган пайтимизда туғилган эди. Қолаверса, қаҳрамон билан характерлар муштараклиги, соф субъектив сабаблар бунга туртки берган бўлиши ҳам мумкин”²⁶. Немис олими Ҳерманн Гримм шундай ёзади: “*Гёте бизнинг тилимиз ва адабиётимизни кашф қилди. Гётегача улар Европа халқларининг жаҳон бозорида ҳеч қандай аҳамиятга эга эмас эди... Фақатгина Гётенинг “Вертер”и инглизлар ва фаранглар томонидан миридан-сиригача ўқиб ўрганилганидан ҳамда асар Италияга ҳам кириб борганидан сўнггина олий даражадаги немис адабиётининг имкониятлари ташқи оламда тан олинди....Эпистоляр услуб Гётеда макон топди. Биз фойдаланадиган сон-саноқсиз сўз ва бирикмалар Гётесиз назаримиздан четда қолиб кетаверган бўларди*”²⁷. Бу иқтибос орқали таржимон Й.В.Гётени Алишер Навоийга ўхшатади. Рецептив эстетиканинг ўзига хос тамойилларидан бири бадиий асар ва унинг муаллифини эътироф этиш, тан олиш ҳисобланади.

²⁴ Гёте Й.В. Ғарбу Шарқ девони / олмон тилидан С.С. Бухорий тарж.:/ Кириш сўзи А.Саидов. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2010. 3- бет.

²⁵ Ўша манба. 3-бет.

²⁶ Гёте, Йоханн Вольфганг. Ёш Вертернинг изтироблари. / (Немис тилидан Янглиш Эгамова таржимаси) / Й.В. Гёте – Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2018. 182-183-бет.

²⁷ Свасьян К.А. Гёте, М., Мысль, 1989. – с. 9.

“Ёш Вертернинг изтироблари” романини таҳлил қилиб, Я.Эгамова асар муаллифи билан ғойибона мулоқотга киришиб, рецепциянинг муайян босқичларини босиб ўтади. Биринчи навбатда, асар рецепцияси учун ёзувчининг услубига эътибор қаратади. Ундан сўнг эса, асарнинг бевосита жамият томонидан қандай кутиб олинганини эслаб ўтади. “Вертер” нафақат севги-муҳаббат ҳақидаги роман, балки ўша даврдаги ўсиб келаётган ёш авлоднинг қарашлари, даврнинг ноҳақликларига муносабатлари, инсонпарварлик ва озодлик ҳақидаги тарихий асар ҳамдир.

Вертер – Лессинг ва Руссо даврида яшаган, билимдон, ўта тарбияли, қобилиятли, бахтсизлик ва камбағаллик устидан ғолиб чиқишга уринган, ўз кадр-қимматини англаган ва эркинлик ҳамда бахтга бўлган ҳуқуқларини ҳамма нарсадан устун қўйган авлод вакили. Вертер – бу инсоний қалб, нозиктаъб дид, тутқич бермас фантазия, кучли иштиёқ, сезгирлик, химоясиз юрак эгаси. Роман инсоний ишқ-муҳаббатдан ташқари ҳаётга муҳаббатни, озодликка бўлган севгини, меҳрни куйлайди. Ноҳақлик, разолат, камситиш Вертерни ҳаётдан бездирадики, севгисига муносиб жавоб ололмаган ошиқ, ягона йўл ўз-ўзини ўлдириш, деб билади. Ҳаётнинг қийинчиликлари, муаммолари билан муросага келолмаган Вертер ўз жонига қасд қилади, бу эса *биринчидан*, унинг муаммолар билан муроса қилиб яшаш тўғри йўл эмаслигини билдирса, *иккинчидан*, бу унинг тинчгина, беозоргина, ички исёни, қолаверса, кўзғолони эканлигидан далолатдир. Вертер образида адиб, оддий табақа вакиллариининг ҳам соф севги учун юраклари, тоза қалблари борлигини кўрсатиб беради. “Вертер” – лирик роман ҳисобланиб, шакл жиҳатдан хат, яъни эпистоляр услубда ёзилган. Бу эса ўқувчига асарнинг мазмун-моҳиятига тезроқ кириб боришга имкон беради”²⁸.

Оддий ўқувчининг мутолаа таъсирида, рецептив эстетика тамойилларига кўра, хулосаларини қуйидагича изоҳлаш мумкин:

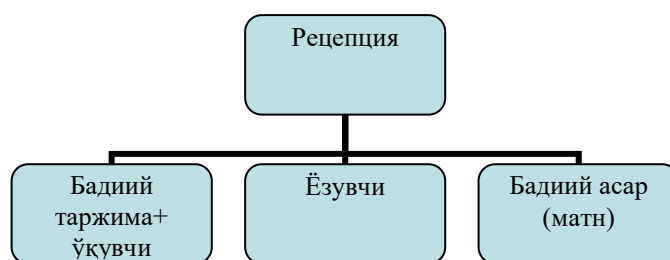
бош қаҳрамоннинг (Вертернинг) ўлишини истамаслик – бу ўқувчининг асар муаллифи билан “тўқнашув”и ва муросасиз “кураш”ининг бошланиши ва кутилган горизонтнинг қайси нуқтадалигини белгилаб олишда кўмак беради;

ўзини даврнинг “Вертер”и деб ҳис қилиш – яширин ўқувчидан, аниқ ўқувчига ва ҳатто “Вертер” даражасига кўтарилиш асарнинг таъсир доирасини намоён этади.

Й.В.Гётенинг қаламига мансуб “Фауст” трагедиясини Эркин Воҳидов 1970–1975 йилларда ўзбек тилига таржима қилди. Асар таржимаси эълон қилинган кундан бошлаб ўқувчилар ҳам, адабиёт аҳли ҳам илиқ қаршилади. Гётенинг бутун умри, севги-муҳаббатга ва бахту омадга тўла онлари, қайғули ҳамда хатарли кунлари акс этган ушбу асарнинг таржимаси Эркин Воҳидовдан катта масъулият, жавобгарлик ва санъаткорона дадиллик талаб қилди. Бу юкни ўз зиммасига олган таржимон бор куч-қувватини сарфлаб, Гётенинг фалсафий асари “Фауст” таржимасининг уддасидан чиқди. Рецепциянинг ушбу занжир муносабатида, “Фауст” трагедияси учинчи тил

²⁸ Гёте Й.В. Страдания юного Вертера. / –Государственное издательство художественной литературы Москва 1957. – 144 стр., предисловие Израиль Владимирович Миримский, стр. 3-10.

воситасида таржима қилингани учун, таржимон, аввал, ўқувчи позициясида бўлган.

Бу ҳодисани тан олган Э.Воҳидов Гётенинг йирик асарини “аввал ўқувчи, кейин таржимон, кейин эса шоир сифатида муаллиф билан “суҳбат” қурганини”²⁹ эслайди. “Фауст” асарини Фирдавсий “Шоҳнома”си, Данте “Илоҳий комедия”си, Навоий “Хамса”си билан таққослагани эса асарнинг ҳам умрбоқий асарлар сирасига киришига ишорадир.

Бу фаслда бадиий рецепцияга аввал асар муаллифи, бадиий асар, асарга ўқувчининг муносабати (аниқ ёки яширин) ҳамда бадиий таржима ҳақида фикр юритилиши ҳамда эстетик ёндашуви хусусида гап борди.

Бобнинг иккинчи фасли «**Классик адабиёт намуналаридаги бадиий ва адабий рецепциянинг таҳлили**» деб номланади. Бадиий рецепция кенг қамровли, мураккаб жараён сифатида таҳлил қилинган. Бадиий асар рецепциясини, жамият ривожини билан чамбарчас боғлиқ бўлгани учун, алоҳида сегментларга ажратиб ўрганиш жуда муҳим ҳисобланади. Немис адабиётшунослари Райнер Бааснер ва Мариа Ценслар фикрича, бадиий асар рецепцияси Struktur-Habitus-Praxis³⁰ (структура-анъанавийлик-амалий аҳамияти) кетма-кетлигида амалга оширилади. Бу кетма-кетлик асарнинг моҳиятини очиб беришда муҳим воситадир.

Ўзувчи – бадиий асар – ўқувчи – бадиий таржима – бадиий эстетика бадиий рецепциянинг таркибий қисмлари ҳисобланса, адабий алоқа – адабий таъсир – адабий таҳлил – адабий танқид – ҳерменевтика адабий рецепцияга дахлдор босқичлар, бошқача айтганда перцепция³¹ жараёни деб юритилади.

Адабий рецепцияда эса биров мураккаброқ босқичлар, хусусан, асарнинг адабий таъсири, алоқаси, танқиди, таҳлили ва ҳерменевтик аҳамияти умумий жараённинг диққат марказида бўлади. Г.Э.Лессинг буюк грек мутафаккири Аристотель анъаналарини давом эттирган ҳолда эстетика назариясини яратди. “Лаокоон ёхуд рангасвир ва шеъринг чегаралари ҳақида” назарий рисоласи ҳозирги кунга қадар санъат соҳасида аҳамиятини йўқотмасдан келмоқда. Г.Э.Лессинг асарларида Шарқ ва Ғарб воқелигининг ўхшашлиги, тафовутлари, Шарқдаги маънавий-ахлоқий категориялар, миллатлар маданияти тарихи, ислом цивилизацияси ҳамда исломий таълимот моҳияти, динлараро

²⁹ Гёте Й.В. Фауст (Тарж. ва кириш сўзи Э. Воҳидовники). / – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985. 376 б./ 5-бет.

³⁰ Baasner, Rainer / Zens, Maria. Methoden und Modelle der Literaturwissenschaft. – 2., überarb. u. erw. Aufl. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2001. S.270/ Seite 233.

³¹ Baasner, Rainer / Zens, Maria. Methoden und Modelle der Literaturwissenschaft. – 2., überarb. u. erw. Aufl. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2001. S.270/ Seite 237.

бағрикенглик, шарқона ривоятларга қизиқиш, инсон борлиғи, шахс маънавий қиёфаси, инсон ижтимоий қиёфасининг ўзига хос хусусиятлари тасвирланган. Анъанавийликдан ноанъанавий ифода йўлини топа билган ёзувчигина асарларига имманент таҳлил хусусиятини тақдим эта олади.

“Донишманд Натан” драмасы сюжети орқали “Уч узук ҳақидаги ривоят” ва унинг тарихий боғлиқлиги, анъанавийлигидан ташқари Шарқ тамаддуни, диний бағрикенглик (толерантлик) ғоясини илгари сургани учун замондош ёзувчи-шоирлар ўртасида кескин таҳлил қилинади. Бу эса Г.Э.Лессингни немис миллий адабиётининг асосчисига айлантирди.

2011 йилда “Эмилия Галотти” трагедияси моҳир таржимон Пошшо Али Усмон таржимасида эълон қилинди. Бу трагедия беш парда, 43 кўринишдан иборат йирик асар ҳисобланади. Асардаги воқеалар Римда патрицийлар ҳукмронлиги даврида содир бўлган бир воқеа асосига қурилган. “Бўрон баргларида жудо қилмай туриб, хазон бўлган гул”³² - Эмилия XVIII асрда олмон князлигининг рамзи сифатида жамиятнинг пароканда бўлиб бораётганидан нишонандир. Бу пайтда эса адабий муҳитда “Бўрон ва ҳужум” даври етилиб келаётган эди. Эътибор қилинса, бадиий асар сиёсий қарашни, ижтимоий номуносибликни, оилавий муносабатни тасвирлаш орқали адабий муҳитда шаклланиб келаётган янги бир даврга ишора қилади. Ана шу ишора “Эмилия Галотти” трагедиясини яна-да чуқурроқ таҳлил қилиш учун асос бўлиб хизмат қилади, рецепциянинг ёзувчи – матн – ўқувчи – бадиий таржима босқичидан кейинги қадамларига йўл очади.

Г.Э. Лессингни маърифатпарвар деб аташ билан чекланиб қолмасдан, ишонч билан немис адабиётининг Мольери, немис Аристотели, немис миллий адабиётининг асосчиси, деб атаса бўлади. Бу сифатлар *биринчидан*, Лессингнинг немис адабиётига қанчалик ҳисса қўшганидан, *иккинчидан*, унинг нақадар серқирра ижодкор бўлганидан далолат беради.

Фридрих Шиллер шахсияти ва асарлари рецепцияси билан шуғулланган германист олим Ўқтамали Нурматов “Фридрих Шиллер драматургияси” монографиясида шундай таъриф беради: “*Фридрих Шиллер ижодини агар образли қилиб, айтадиган бўлсак, натюрмортга, сархил мевалар тўла лаганга ўхшатиш мумкин*”³³. Бу таъриф аниқ ўқувчининг бадиий-эстетик қарашини ифодалайди. Адабий алоқа – таъсир – таҳлилга бир вақтнинг ўзида диққат қаратилгани учун рецепциянинг ҳар икки босқичи (бадиий ва адабий) орқали Фридрих Шиллернинг шахсиятини ва ижодига дахлдор асарларининг мазмун-моҳиятини образли тарзда ўқувчига етказиб берди. “Бўрон ва тазйик” адабий ҳаракати таъсирида ёзилган Шиллернинг “Қароқчилар”, “Генуяда Фиесконинг фитнаси”, “Макр ва муҳаббат”, “Дон Карлос” трагедиялари ҳамда адиб ижодининг классик даврида яратилган “Валленштайн” трилогияси, “Мария Стюарт”, “Орлеон қизи”, “Мессиналик келин”, “Вильхельм Телль” каби драмалари алоҳида-алоҳида таҳлил қилинган. Бу таҳлиллар орқали ўқувчи

³² Лессинг Г.Э. Эмилия Галотти: трагедия/ олмончадан Пошшо Али Усмон тарж. (Сўзбоши Салим Жабборов, Баҳодир Примов). – Т.: Yangi nashr, 2011. 5-бет.

³³ Нурматов Ў. Фридрих Шиллер драматургияси / – Т.: Фан, 2007. 3-бет.

бемалол Шиллернинг ҳар бир асаридан кутилган горизонт ва эстетик масофани англаб етиш имконига эга бўлади.

Ҳ.Ҳайне адабий мероси немис адабиётшунослигида уч даврга бўлиб тадқиқ қилинишини, рецепциясини Р.Абдуллаева қуйидагича таҳлил қилади³⁴:

-*биринчи давр*, 1817-1830 йилларни ўз ичига олади. Бу даврда унинг илк шеърлари турли хил газета ва журналларда чоп этилган. 1827 йилда “Ёшлик изтироблари”, “Лирик интермеццо”, “Ватанга қайтиш”, “Шимолий денгиз” каби қисмлардан иборат лирик тўплами – “Қўшиқлар китоби” нашр бўлди. Бу асар олмон лирикасида Й.В.Гётедан кейинги муҳим ҳодиса эканлигини кўплаб олмон ҳайнешунослари, мунаққидлари таъкидлайдилар. Машҳур немис халқ кўшиғи “Лорелея” ҳам шу тўпламдан жой олган;

-шоир ижодининг *иккинчи даври* (1831–1846) эмиграция йилларига тўғри келади. “Германияда фалсафа ва дин тарихи”, “Романтизм мактаби” сингари асарларида ижтимоий-тарихий, адабий, диний ва фалсафий интилишлар акс этади. Мақолаларида немис адабий тили ва адабиётига асос солган М.Лютер, Г.Э.Лессинг, Э. Кант каби немис файласуфлари портретини яратади.

-ижодининг *учинчи даври* (1846–1856)да фалсафий ва сиёсий қарашларининг ёрқин ифодаси бўлган асарлар яратди. «Германия. Қиш эртаги» поэмаси бунинг мисолидир.

Айнан, ижодининг биринчи даврига дахлдор, тўрт қисмдан иборат тўпламини инсон умрининг тасвири деб баҳоласа ҳам бўлади.

Ҳ.Ҳайне ўзининг биринчи тўплами “Ёшлик изтироблари”ни мутлақо романтик тарзда яратади. Унинг шеърлари туйғуларнинг қарама-қаршилигига, бахтсиз ошиқларнинг фожиали ҳикояларига, тасаввуф ва қабристон мотивларига асосланган.

Ёзувчи – бадий матн – ўқувчи муносабатини чуқурроқ таҳлил қилишни ёзувчини ўрганишдан бошлаш зарур. Дунёда ёзувчи-шоирлар ва бадий асарлар жуда кўп. Аммо адабиёт тарихи, салмоғи ўрганилганда, таҳлил қилинганда, фақат санокли ёзувчиларнинг асарлари тилга олинади. Ҳар қандай тараққиётда узвий боғлиқлик, давомийлик, анъанавийлик бўлади. Аммо айнан шу босқичларда ўзига хос ифода усулини, ёндашиш йўлини, образ яратишда, сюжет структурасида топқирлик қилганда, адабий рецепция рўйхатига тушади. Янгича талқин ва таҳлил учун асос бўлади.

Фаслда Г.Э.Лессинг, Фридрих Шиллер, Ҳайнрих Ҳайне ҳамда уларнинг асарлари мисолида бадий ва адабий рецепция кетма-кетлиги ёрдамида рецепция жараёни ўзбек олимлари тадқиқотларига кўра, батафсил таҳлил қилинди.

Диссертациянинг учинчи боби «**Ўзбек адабиётшунослигидаги замонавий немис адабиёти рецепциясига доир масалалар муҳокамаси**»

³⁴ Абдуллаева Р. Мени алқаманган киши қолмади... // Жаҳон адабиёти, 2018. 1-сон. 165-169-бетлар.

деб номланиб, икки фаслни ўз ичига олади. «Романларда қаҳрамонлар ички дунёсининг рецептив-психологик тасвири» деб номланган дастлабки фаслда психоаналитика ҳақида фикр юритилади. Психоанализ пайдо бўлганидан бери адабиёт ва адабиётшунослик билан алоқаси оддий инсонлар орасида ҳам, мутахассислар даврасида ҳам, ўқувчилар томонидан ҳам жуда кўп муҳокама қилинган мавзу эди. Ушбу ғалати ҳодиса нафақат Зигмунд Фрейднинг адабий мойиллиги ва ўзини намоён этиши, балки дастлаб психоанализнинг замондошларга, кейинчалик авлодларга кўрсатган таъсири туфайли ҳам юзага келди. Бир томондан, Фрейднинг ёзганлари ва ёзишмаларининг адабий мисоллар ҳамда ташбеҳлар билан тўлиб-тошганлиги, бугунги кунда адабиёт тарихи ва XX асрда адабиёт назариясининг кейинги ривожланиши борасида фикрлар диққат марказида бўлса, бошқа томондан, психоанализнинг жараён қандай шаклланишига таъсирини ҳеч қачон эсдан чиқармаслик керак. Шунинг учун психоанализ ва адабиёт ўртасидаги муносабатлар бошиданок ўзаро интерактивдир. Икки фаннинг бир-бирига яқинлашиши тасодиф эмас, чунки бунга адабиёт ҳам, психоанализ ҳам “ўзининг мавжудлигини, якка ҳолда бўлмаса ҳам, онгли ва онгсизларнинг ўзаро таъсирига сабаб бўлади”³⁵. Адабиёт онгли равишда сезиладиган нарсага асосланиб, онгсиз равишда айтилмайдиган нарсаларни таклиф қилса, психоанализ “онгни онг нурига кўтаришга” ҳаракат қилади³⁶. Шундай қилиб, уларнинг ҳар бири онгли ва онгсиз жараённи ўзларига хос тарзда боғлашда муваффақият қозонишади. Психоанализ ва адабиёт шунчалик бир-бири билан чамбарчас боғланиб кетдики, ҳар икки йўналиш бир-бирини тўлдириб келади. Психоанализга адабий таъсир, адабий иқтибосларнинг психоанализ назарий матнларидаги вазифалари ва маънолари, бадиий ижодга психоаналитик таъсир, бадиий матнларни таҳлил қилишда психоаналитик таъсир йўналишлари жадал суръатларда ривожланди. Инсон психикаси шундай тез ишлайдики, ҳатто бадиий асардаги энг кичкина деталга ҳам безътибор ўтмайди. Профессор Баҳодир Каримов психологизм қаҳрамон руҳиятини асослашда, воқеликка ишонтиришда деталлар муҳим саналишини таъкидлаб, Абдулла Қодирий тилидан келтирилган зиғирёғ ҳидининг кичкина деталь бўлишига қарамасдан воқеани янада ишончли чиқишига хизмат қилгани ҳақидаги бир мисол орқали бу жараённи ойдинлаштиради³⁷. Бу орқали ҳар қандай ўқувчининг (аниқ ёки яширин) психикасига таъсир этиб, бадиий асар муҳитига боғлаб олиш осон кечади. Бошқа томондан олиб қаралганда, асар қаҳрамонлари руҳиятини ифодалашда ҳам, уларнинг руҳий ҳолатини беришда ҳам асардаги ҳар бир воқеа ёки топилманинг ўрни ўзига хосдир. Асар руҳиятини ўқувчи тўлиқ англаши учун қаҳрамонлар кечинмалари тасвири муҳим ҳисобланади. Ўқувчи “Ўткан кунлар” романи қаҳрамони Отабекнинг

³⁵ Pietzcker, Carl. „Psychoanalyse – ein Gewinn für die Literaturwissenschaft“, in: Austauschprozesse: Psychoanalyse und andere Humanwissenschaften. Hg. von Helmwart Hierdeis. / Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2016, S. 233-251, hier S. 233.

³⁶ Ebenda. S.233.

³⁷ Карим Б. Руҳият алифбоси. / – Тошкент: Фафур Ғулум номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2018. – 185-бет.

рақиблари билан дуч келишини бутун вужуди билан ҳис қилади. Ёки Кумушнинг тушкун кайфияти, изтироб чеккан ҳолати кишини беихтиёр маҳзун қилиб қўяди³⁸, дея тасдиқлайди адабиётшунос А.Улуғов.

Иккинчи жаҳон уруши даврида қувғинга учраган Томас Манн ватанини соғиниб, Ватанига талпиниб яшаган. Уни йирик асарлари, хусусан, “Юсуф ва унинг акалари” тетралогияси, “Сирли тоғ”, “Доктор Фаустус”, “Лоттанинг Ваймардаги ҳаёти” романлари дунёга машҳур қилди. Ўз вақтида Томас Манн бир қанча новеллалар, “Гёте ва Толстой”, “Гётенинг “Вертери”” сингари адабий-танқидий мақолалар ҳам ёзган эди. Ф.Ницше, Ф.Достоевский, А.Чехов ҳақида мақолаларини ҳам кенг ўқувчилар оммаси яхши билади. Сўзбоши муаллифи Шарқнинг севимли “Лайли ва Мажнун” қиссаси каби Ғарбда машҳур Гётенинг “Ёш Вертернинг изтироблари” асарига эътибор қаратади. Зеро, “Лоттанинг Ваймардаги ҳаёти” романи беихтиёр ўша асарни эсга солади. Ҳақиқатан, асарда Шарлотта Буфф билан Вертернинг ҳаётдаги прототипи Гётенинг Ваймар шаҳридаги учрашувлари тўғрисида ҳикоя қилинади. Унда “Вертер” романидаги воқеалар, жой тасвирлари, қаҳрамонлар портрети, хатти-ҳаракатлари, гаплари ва фикр-ўйлари бот-бот тилга олинади.

Вертер ҳақидаги романда 19 ёшли Лотта ва 22 ёшли Гёте муҳаббатларига гувоҳ бўлган ўқувчи Томас Манн қаламига мансуб романда 64 ёшли Шарлотта ва 67 ёшли Гёте ўртасидаги қирқ тўрт йилдан кейинги учрашувларининг бадиий тафсилотлари билан танишади.

“Ёш Вертернинг изтироблари” ва “Лоттанинг Ваймардаги ҳаёти” романлари турли замонларда яшаган икки муаллиф яратган ҳар хил услубдаги, бир-биридан кескин фарқ қилувчи бадиий асарлардир. Уларнинг биринчисида – ёшлик алангалари, эҳтирос туғёнлари, тизгинсиз талпинишлари ниҳоят, тўппончанинг битта ўқи билан тинчиган йигит тақдири ўз ифодасини топган.

Иккинчи асар эса, ярим асрдан сўнг хотиралар ўчоғи кулини титиб, кекса ошиқ-маъшуқларнинг ўчган ишқ чўғларини қайта аланга олдириш мақсадида ёзилганга ўхшайди. Яъни асарда, балки бунақа ҳам бўлиши мумкин эди-ку, деган кексалик хуморлари акс эттирилади.

Ҳ.Ҳессе асарлари фалсафий мушоҳадага ундовчи кучга эга эканлиги билан алоҳида аҳамият касб этади. Ҳессе қандай асар ёзишидан қатъи назар ўз қаҳрамонининг ички ҳис-туйғуларини, шунчаки, номига эмас, балки унинг кечинмаларини англаб, ўз вужудига сингдириб, кейин юксак маҳорат билан тасвирлаб беради. Бирор адибни ёки унинг асарини яхшироқ тушуниш ва теранроқ англаш учун адиб яшаган давр ҳам ўрганилади. Ҳ.Ҳессени ўрганиш учун ҳам аввал адибни шахс сифатида кашф этиш керак. Асарларини бевосита ўз шахсиятига ва ҳаётига боғлай билган Ҳ.Ҳессе борасида ҳали жавоби топилмаган саволлар жуда кўп. Рецепция тадқиқоти принципларига кўра, агар бирор ёзувчи ёки унинг асари ўз Ватанида рецепция имтиҳонидан ўтмас экан, бу ёзувчини бошқа миллат адабиёти қабул қилиши бироз қийин.

³⁸ Улуғов А. Замон ва макон мусаввири // Шарқ юлдузи, 2015. 2-сон.

Айнан, Х.Хессенинг Германиядаги рецепцияси борасида тадқиқотлар олиб борган, бир қатор коллоквиумларни ташкил этган олим ва ёзувчи, профессор Ули Роттфусс ўқувчи билан асар ўртасида ноодатий ўхшашлик мавжудлигига тўхталиб ўтади³⁹. Яъни Хессе асарларини ким ўқиса, ўзини кўраверади.

Мазкур фаслда Томас Манн, Ҳерманн Хессе, Франц Кафка, Ҳайнрих Бёлль ижодига ўзбек адабиётшунослари ва адиблари томонидан рецептив ва ҳерменевтик нуқтаи назар билан ёндашишлари таҳлил ҳамда талқин қилинди.

Бобнинг «**Замонавий адабиётшуносликда рецептив-эстетик тамойиллар ва услуб масаласи**» деб номланган иккинчи фаслида адабиёт социологияси ва долзарб тамойиллар муҳокама қилинди.

Жаҳон адабиётида XX асрнинг бошларида турли адабий оқимлар, янгича қарашлар билан бир қаторда, турли илмий йўналишлар ҳам юзага келди. Бу илмий йўналишлар бадиий адабиётни ва адабиётшуносликни бошқа соҳалар билан чамбарчас боғлади. Scientific turn (илмий бурилиш) сифатида эътироф этилган адабиёт социологияси⁴⁰ адабиётшунослик ва социологияни бирлаштирди. Адабиёт социологиясининг адабиётни муҳокама қилишда ижтимоий муаммоларни ҳам қамраб оладиган ёндашувларини бошқа йўналишлардан фарқлаш ҳар доим ҳам осон эмас. “Мисол учун, адабиёт социологияси кўплаб соҳаларда адабиётнинг ижтимоий тарихи билан рақобатлашади, гарчи улар умумий предмет ва концептуал асосларга эга бўлса ҳам, иккаласи бир-бирига тегишли, дейиш мумкин эмас”⁴¹. Иккаласи ҳам адабиёт яратган ва самарали бўлган ижтимоий контекстни текширади ҳамда улар иштирокчи ёки алоқага қаратилган, катта тизим назариялари ёки фақат оддий диапазон моделлари бўлсин, социологик назарияларга таянади. Уларни фарқлашнинг асослари тегишли нуқтаи назардан келиб чиқади: адабиётда бошқа соҳалардаги каби ижтимоий таъсир сифатида намоён бўладиган ҳолатлар биринчи ўринда туриши керакми ёки адабиёт тушунчаси бадиийлик, полисемия билан боғлиқ бўлса ва ўз-ўзига мурожаат қилиш бошқа ўзаро таъсир шаклларида фарқ қиладиган, мустақил бўлган нарсаларга эътибор қаратиш керакми? Адабиёт социологияси асосан саволнинг биринчи қисмига мойил бўлса, адабиётнинг ижтимоий тарихи иккинчисини ҳам тез-тез ҳисобга олади.

Замонавий ўзбек адабиётшунослигида айнан рецепция деб юритилмасда, лекин жараённинг маълум босқичлари таҳлилларда ўз аксини топаётгани диққатга лойиқ. Академик Наим Каримов Чўлпон, Ойбек, Ҳамид Олимжон⁴² каби буюк сўз санъати вакиллариининг шахсияти ва ижодининг таҳлили билан бевосита шуғулланиб, тарихий рецепциянинг бир қатор тамойилларига мос

³⁹ Rothfuss, Uli. (Hrg.) Mein Hermann Hesse. / Berlin. Edition Q. 2002., 224 S., Seite 8.

⁴⁰ Baasner/ Zens: Methoden und Modelle der Literaturwissenschaft /eine Einführung/, Berlin, Erich Schmidt – Verlag, 2001. – S. 272./ S.225.

⁴¹ Baasner/ Zens: Methoden und Modelle der Literaturwissenschaft /eine Einführung/, Berlin, Erich Schmidt – Verlag, 2001. – S. 272./ S.226.

⁴² Каримов Н. Чўлпон / – Т.: Шарқ, 2003. – 464 б; Ойбек ва жаҳон адабиёти // Жаҳон адабиёти, 2015. 1-сон; Ҳамид Олимжон – моҳир таржимон // Жаҳон адабиёти, 2014. 12-сон.

равишда роман, монография ҳамда мақолалар ёзди. Профессор Нусратулло Жумахўжа Алишер Навоийнинг “Қаро кўзум...” ғазали тадқиқини муваффақиятли амалга оширган ҳолда, биргина ғазал атрофида ўн беш нафар етакчи олимларнинг фикрларини жамлаши орқали адабиётшуносликда ички рецепциянинг қанчалик аҳамиятга эгаллигини намоён этди. Алишер Навоийнинг “Ҳайрат ул-аброр” достони Ақром Малик томонидан таҳлил қилиниб, дostonнинг матни ўрганилди, шарҳланди, насрий баёни берилди, луғати тартиблаштирилди. Бу каби ички рецепция жараёни мукаммалашгани сари асарнинг моҳияти очилиб бораверади. Ёзувчи ва ўқувчи ўртасида бадий мулоқот тезлашаверади. Рецептив-эстетика, ҳерменевтик ёндашув каби янги йўллар орқали бир миллат адабиёти жаҳон адабиёти билан узвий алоқа боғлайди. Исломуносо, шарқшуносо Мартин Ҳартманн(1851-1918)нинг Ҳерманн Вамбери(1832-1913)дан кейин эски ўзбек тили (чиғатой) билан шуғулланиш асносида ўзбек мумтоз адабиётидан, хусусан, Навоий, Машраб, Ҳувайдо ғазалларидан қилган таржимаси рецепциянинг дастлабки босқичи ҳисобланади.

Бадий матн таҳлилида натижага эришиш учун, ҳерменевтик нуқтаи назарга кўра, иш майдонларини белгилаб олиш учун адабиёт социологияси жараёнига қуйидаги янги ёндашув усулларидан фойдаланиш зарур:

1. Адабий жараён иштирокчилари социологияси махсус социология ҳам тушунилади. Профессор Ханс Норберт Фюген (1925-2005) “Адабиёт социологиясининг асосий йўналишлари ва методлари” рисоласида шундай дейди: “Адабиёт социологияси адабиёт билан шуғулланадиган кишиларнинг ҳаракатлари билан боғлиқ бўлиб, унинг мавзуси ҳам айнан адабиёт билан шуғулланадиган инсонларнинг ўзаро алоқасига асосланади”⁴³. Бу эса ушбу жараёнда иштирок этадиган барчани таҳлил қилиш имконини беради ва бир қатор саволларга жавоб топилади (Қайси китоб ўқияпти? Жараёнда ким фаол иштирок этмоқда (нашриётлар, кутубхоналар, дўконлар)? Аҳолини қандай мавзудаги китоблар қизиқтиряпти (сўровномалар, интервьюлар)?

2. Матнларнинг социологик таҳлили. Адабиёт социологияси бадий матнлар билан ҳам шуғулланади. Жамоатчилик онгини тушуниш ва тўғри талқин қилиш учун адабий интерфаолликнинг муҳим воситалари ўрганилади. Эпик жанрми ёки лирик жанрми, драмаи – барчаси инсонларнинг ижтимоий тақдирини билан алоқадор ҳисобланади. “Матнлар интерпретацияси ҳаққоний чиқишини таъминлаш мақсадида, асосан, романлар мисол тариқасида таҳлил қилинади”⁴⁴. Лео Лёвентал (1900-1993) мазмун таҳлили ва матн социологиясини алоҳида ажратиб ўрганишни таклиф қилади.

3. Рамзий шакллар ва адабий майдон (муҳит) социологияси. Француз социологи ва маданиятшуноси Пьер Бордью (1930-2002) бадий асар таҳлили асардаги воқеаларнинг муҳитини, ривожини, тарихий келиб чиқишини, ҳаттоки, қайси тилда ёки шевада гапириляётганини инобатга олиш

⁴³ Fügen, Hans Norbert: Die Hauptrichtungen der Literatursoziologie und ihre Methoden./- Bonn. 1966. S.215., S.14.

⁴⁴ Löwenthal, Leo: Aufgaben der Literatursoziologie (1948). In: Ders.: Literatur und Massenkultur. Schriften Bd.1./ Frankfurt a.M. 1990, S.328-349., S. 331.

кераклигини таклиф қилади⁴⁵. Қолаверса, адабий муҳит мантиғи, синфий ва ижтимоий табақалашув, структура-одатийлик-амалиёт кетма-кетлиги, эстетик ва ижтимоий фарқланиш каби жиҳатлар ҳам бадиий асарни янада мукамал тушунишга, англашга ундайди. Ёзувчи ўз қаҳрамонлари руҳиятини излаш асносида беихтиёр у ёки бу ўқувчининг ички кечинмаларини айнан ёки қисман тасвирлаб қўйганини билмай қолади. Ҳар бир ўқувчи китоб мутолаасида аввал ўзини қидириши табиий ҳолат. Аммо ёзувчи-ўқувчи ўртасидаги бадиий коммуникацияда ўқувчи аввал ёзувчининг дардини, мақсадини тинглашни истайди. Ёзувчи буни ишончли тасвирланига ишонч ҳосил қилгач, ўқувчи мулоқотни бошлашга тайёр бўлади.

Асар рецепциясининг биринчи босқичи муаллиф томонидан бошлаб берилади. Асар сюжети ижтимоий воқеа билан боғланса, муаллифнинг бошидан кечирган биографик кечинмаларини дадил ҳикоя қилса, асар қаҳрамонининг ички туғёнларини муаллиф ҳамдардлиги билан тўлдирса, рецепция жараёнининг дастлабки босқичига асос солинади.

Қачонки, асар ва муаллиф ўқувчи томонидан ҳам, адабиётшунослар томонидан ҳам эксплицит (аниқ), ҳам имплицит (яширин) қабул қилиниши адабиёт социологияси талабларига мос равишда жараёнда иштирок этувчилар фаол бўлса, матн мазмуни асар номи билан муштарак бўлса, бадиий матн ва ўқувчи ўртасида ижтимоий ҳамда эстетик масофа яқин бўлса, асари орқали бошқа бир муаллиф асарининг қаҳрамонларини жонлантириб, талқин қилса, уларни маълум муддат ўтгандан сўнг, яна учраштира, ўша асар муаллифи юрган йўлдан юриб, асар ёзиш методларидан фойдаланиб, ўзининг муносабатини аниқ кўрсатса, муаллифнинг ўзи қайсидир қаҳрамон тимсолида бўлиб, ўқувчини асарнинг ечими сари етакласа, ҳаммага таниш бўлган ижтимоий-тарихий даврни, макон ва замонни аниқ фактлар асосида тасвирласа ва халқнинг урф-одатларини, анъаналарини ишонарли кўрсатиб берса, муаллиф ўзи бошидан ўтган кечинмаларини асарида бадиий тасвирлар орқали ифодалаб, ўқувчининг эътиборини торта олса ҳамда ўз асарини ўзи қабул қилса ва тушунса, ўзи ҳерменевтик методга кўра талқин қилиб, шарҳлаб, тушунтириб берса, асар ўз имкониятларини халқчил тил билан аниқ тушунтира, бадиий асар қаҳрамонларининг ички кечинмаларини, ҳис-туйғуларини, характер хусусиятларини тасвирлаш орқали асарнинг имманент таҳлили учун имкон яратса, асар ҳам, унинг муаллифи ҳам тез ва тўғри рецепция жараёнига қабул қилинади. Бу жиҳатларни умумлаштирган ҳолда конкретлаштириш ва реконструкция босқичи дейиш мумкин.

Ушбу фаслда замонавий адабиётшуносликда рецептив-эстетик тамойиллар ва услуб масаласи учун таянч манба экани, бунда дастлабки босқич тўғри ташкил этилса, рецепция жараёни мураккаблашиб боравериши, бир неча қатламлардан иборат бўладиган таҳлил жараёнлари бадиий асарни тўлалигича мукамал тизим эканига ишонч ҳосил қилишга кўмак бериши илмий асосланди.

⁴⁵ Bourdieu, Pierre. Zur Soziologie der symbolischen Formen. / - Frankfurt am Main. 1970, S. 18.

ХУЛОСА

1. Рецептция эстетик тамойилга кўра, мутолаа учун китоб танлашда ёрдам беради. Рецептция ҳодисаси ҳамда рецептив омилларнинг бадиий психологизмни юзага чиқарувчи таъсир воситалари, поэтик усуллар, ижодий индивидуаллик, бадиий шакл ҳамда услубнинг ўзига хослиги сингари масалалари ўзбек ҳамда жаҳон адабиётшунослигининг назарий тушунча ва тамойилларига таяниш зарурлиги кўрсатади. Рецептция бадиий асарнинг аниқ фактларга асосланиш ўрнини, юкини, таҳлил методи ва услубларини белгилайди.

2. Рецептция бадиий асар ҳамда унинг муаллифи атрофидаги барча маълумотларга муносабат билдиради. Образ, характер, портретлар тасвирида бадиий рецептция ҳамда рецептив эстетиканинг таҳлили, бадиий образ яратиш ва портретларга хос характеристикаларда хатти-ҳаракат, ички динамиканинг бадиий матн асосидаги тадқиқи амалга оширилди.

3. Рецептция асар муаллифининг асл мақсади нима эканини қандай аниқлаш кераклиги бўйича аниқ бир тизимни таклиф қилади ва адабиёт таҳлилида математик формулага ўхшаш тенгликка асос бўлиб хизмат қилади. Рецептция (тарихий ва эмпирик), кутилган горизонт, эстетик масофа, бадиий коммуникация, аниқ (хос) ва яширин ўқувчи каби илмий-назарий тушунчаларни ўзбек адабиётини баҳолаш жараёнига татбиқ қилиниши аниқланди.

4. Рецепттив эстетика воситасида қилинган таҳлилларда бадиий рецептциянинг халқчил тил, бадиийлик тамойилларига, инсон маънавий-психологияси ва унинг бадиий талқинига ўзаро уйғунлашиб кетгани англашилади. Тадқиқот бадиий асар ҳамда унинг муаллифи, тадқиқотчилари, танқидчилари бир системага бирлашиб фикр юритиши натижасида адабиётшуносликдаги рецептциянинг аҳамиятли томони белгилаб берилди.

5. Бадиий асарни ўқиш, уқиш, тушуниш, англаш, идрок этиш, тушунтириш, таҳлил қилиш, танқид қилиш, таржима қилиш, қолаверса, адабий алоқа, адабий таъсир, маданий ҳамда адабий мулоқотдан иборат жараёни рецептция жараёни деб аташ таклиф қилинди. Рецептция ҳодисаси орқали немис адабиёти вакиллари асарларининг ўзбек адиблари ижодига таъсири муҳокама қилинган ҳамда дунё миқёсида олиб борилаётган тадқиқот йўналишларининг ўзбек адабиётшунослик-таржимашунослигидаги илмий қарашлар билан бевосита муқоясаси ўз исботини топди.

6. Бадиий асар рецептциясида тарихий рецептция ва эмпирик рецептция янада соддароқ тушунтирилди. Яъни асарга бевосита мутахассис томонидан (профессионал) муносабат билдирилиши ички рецептцияни, оддий ўқувчи ёки номутахассис томонидан билдирилган фикрлар ташқи рецептцияни англантиши аниқланди.

7. Китобни кўлига олган ўқувчи, биринчидан, ўзи етмоқчи бўлган кутилган горизонт (йўналиш) сари отланади; иккинчидан, мутолаа жараёнида асар муаллифига яқинлашиб боради, бу эса улар орасидаги эстетик масофани

қисқартиради. Бундан ташқари, учлик механизми бадиий асарни ёзувчидан, асар муаллифидан олиб, ўқувчининг маънавий мулкига айлантиради. Бу биринчи қадам бўлса, бадиий асарга тирик мавжудот сифатида қараш, асарни таҳлил қилиш учун кўмак берадиган тўртлик ва бешлик механизмдан фойдаланиш иккинчи ҳамда учинчи қадамни таъминлайди.

8. Рецептция ёзувчи – бадиий матн – ўқувчи, ёзувчи – бадиий матн – ўқувчи – таржимон, ёзувчи – бадиий матн – ўқувчи – таржимон – таҳлилчи (адабиётшунос, танқидчи) кетма-кетликлари ёрдамида бадиий асарни таснифлайди ва асарнинг ечимини топишга хизмат қилади.

9. Англаш жозибаси ва муваффақиятини холис ва самимий тасаввур белгилайди. Рецептция ҳодисаси шу хусусиятларга эга. Улардаги тушуниш ва англаш ҳолати содда, оддий бўлса-да, уларни безовта қилаётган туйғулар умуминсоний, талқин қанонлари эса замонавий. Ишда дунё адабиётшунослигидаги рецептция ҳодисасининг илмий-назарий тадқиқи асосида миллий этник руҳият орқали моҳиятни англаш йўллари ифодаланиши муҳим. Бунда ХХ аср ўзбек адабиётшунослигида қилинган таржима асарларининг янгича тасвир ва илмий баён услуби, уларни янгича англаш ҳамда тушуниш кераклиги ўз аксини топди.

10. Рецептция бадиий коммуникация орқали амалга оширилган диалог бадиий асар мазмунини янада аниқлаштиради (конкретлаштиради) ва мукамал тушунишни таъминлаш учун реконструкцияни таъминлайди. Фақатгина нозиктаб адабиётшунослиги бадиий асарнинг оддий кўз илғамас жиҳатларини кўрган ҳолда, асарни таҳлил қилади, танқид қилади, керак жойда “даволайди”. Асар ўқувчи кўлига етиб бориши билан биз илгари сураётган рецептция жараёни бошланади. *Ёзувчи–матн–ўқувчи* механизмида ҳатто адабиётшунос ҳам дастлаб ўқувчи мақомида бўлади. *Ёзувчи–матн–ўқувчи–танқидчи* механизмида таҳлил қилинаётган асар ва унинг муаллифи мутахассис томонидан ўрганилади. Ушбу механизмлар миллий адабиётга дахлдор бадиий асарларга тегишлидир. Агар асар бошқа тилдан таржима қилинган бўлса, *ёзувчи–матн–таржимон–ўқувчи–танқидчи* механизми асосида тадқиқот олиб борилади. Механизм мураккаблашгани сайин жараён иштирокчлари сони кўпайиб бораверади. Аммо ҳар бир йўналишда ҳам меъёр тушунчаси бирламчидир. Таржима, таҳлил, танқид асар муаллифининг шахсиятига эмас, ижодий маҳсулига қаратилиши шарт. Занжирнинг ажралмас қисмларидек, рецептция жараёни иштирокчилари бир-бирларини тўлдириб боради. Таржимон илҳомланиб, ўзи бошқа бир асар яратиши орқали адабий таъсирни, ўзга миллат вакили, айнан шу каби асарни жавоб тарзида таржима қилиши адабий алоқани, ифодалагани каби, асарни танқид қилиш орқали инсоншунос олимнинг нозиктаб санъат вакили эканлигидан далолатдир. Рецептция атамасининг моҳиятидан келиб чиқиб, миллатлар адабиётлари таҳлил қилинса, адабий жараённинг тартиблашуви янада мукамаллашади.

11. Ким қандай китоб ўқиса, уни бировга ҳикоя қилиб берса, рецептив эстетикада мавжуд китоб ва ўқувчи ўртасидаги масофани яқинлаштиради. Асарнинг воқеаларини тинглаган ўқувчи сифатли мутолаани амалга ошира

олади. Рецепттив эстетиканинг яна бир хусусияти ўқувчи инстанциясини муаллиф инстанцияси даражасига кўтаради. Қолаверса, матннинг юзага келишидан то рецепция жараёнига қадар мазмунан шаклланиб боришини таъминлайди. Адабиёт тарихи уч йўналишда сайқалланиб боради, яъни эстетик тизимнинг синхронлашувида (ҳозирги даражаси), эстетик ўзгаришнинг диахроникасида (тарихий шаклланиши), умумий тарихга алоқадорлигида. Асарнинг эстетик тажриба нуқтаи назаридан кўриб чиқилиши, бадиий матнга дастлабки рецепттив ёндашувга имкон яратади. Рецепциядаги асосий қарашлар кутилган горизонт ва матннинг жозибадор тузилиши ўқувчига кўмакчи воситалар экани исботланди.

12. Рецепциянинг маданият ва эстетика даражасидаги ўзига хос бўлган мулоқот, суҳбат, диалог тарзида шакллантириш заруриятини ва масъулиятини китобхонликка алоҳида эътибор қаратилаётган ҳозирги кунда энг аввало ноширларимиз ўз зиммаларига олишлари зарур. Китоблар электрон шаклда бўладими ёки босма шаклдами, китобга илова тарзида китобхон сўровномаси (анкетаси) берилса, нафақат ўқувчи билан нашриёт ўртасида, балки ўқувчи билан ёзувчи ўртасида ҳам алоқа ўрната олиши аниқланди.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING SCIENTIFIC DEGREES
DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 AT THE INSTITUTE OF UZBEK LANGUAGE,
LITERATURE AND FOLKLORE**

**ALISHER NAVAI STATE UNIVERSITY OF UZBEK LANGUAGE AND
LITERATURE**

QOSIMOV ABDULAZIZ GAYBULLAEVICH

**THE ISSUE OF RECEPTION IN UZBEK LITERARY STUDIES
(based on the example of translations from German literature)**

10.00.07 – Literary theory

**DISSERTATION ABSTRACT
of doctor of philosophy degree (phd) of philological sciences**

Tashkent – 2021

The theme of Dissertation of Doctor of Philosophy (PhD) is registered at the Supreme Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under No. B2020.2.PhD/Fil1313.

The Dissertation has been prepared at the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

The Abstract of the PhD dissertation is posted in three languages (Uzbek, English, Russian (resume)) on the website of Scientific council www.tai.uz and "ZiyoNet" www.zivonet.uz informational and educational portal.

Scientific supervisor:

Karimov Bakhodir Nurmetovich
Doctor of philological sciences, professor

Official opponents:

Kuronov Dilmurod Khaydaraliyevich
Doctor of philological sciences, professor

Khamdamov Ulugbek Abduvakhobovich
Doctor of philological sciences

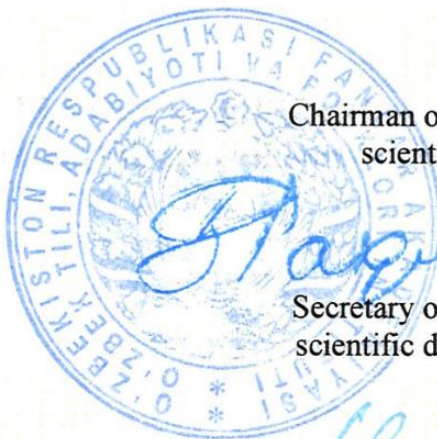
Leading organization:

Uzbek state world languages university

The defence of the dissertation will take place on «10» «November» 2021 at «10» at a meeting of the Scientific Council DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 awarding scientific degrees at the Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore of the Academy of Sciences of Uzbekistan (Address: 100060 Tashkent, Mirabad District, Shakhrisabz Street 5.; Tel: (71) 233-36-50; Fax: (71) 233-71-44; e-mail: uzlit.@uzsci.net)

The Dssertation can be reviewed in the Fundamental Library of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan (registered number ____). (Address: 100100, Tashkent, Ziyolilar Str.13.; Tel: (71) 262-74-58.

The abstract of the Dissertation was distributed on «28» October 2021
(Protocol at the registered № 7 on «28» 10 2021).

N.F.Karimov
Chairman of the Scientific Council awarding
scientific degrees, Doctor of Science in
Philology, Academician

R.Barakaev
Secretary of the Scientific Council awarding
scientific degrees, Candidate of Philological
Sciences

I.Ch.Khakkulov
Chairman of the Scientific Seminar at the
Scientific Council awarding scientific degrees,
Doctor of Science in Philology, Professor

INTRODUCTION (abstract of the doctoral Dissertation)

The urgency and necessity of the topic of dissertation. The ongoing psychological relations between the nations of the world raise the issue of the analysis of works of art in terms of the problem of perception, as well as in terms of its necessity at the level of regional literature. In the period of globalization, in the process of further development of national literature, especially the strengthening of relations with foreign literature, the demand for direct translation of a folk literature rather than through a third language is growing. In particular, in literature, new methods and approaches to study the work of a particular writer and a work of art, the phenomenon of reception in it are emerging, which gives a deeper insight into the content of the work of art. The process of reception is of practical importance in the deepening of the understanding of the work of art and the interpretation of the creative psyche, along with the discovery of the spiritual world of man, his worldview, as well as the laws inherent in the way of thinking of the artist. In the literary process, it is important to approach the problem of reception as an artistic-aesthetic category, to reveal the creative skills of the creator, to re-understand the literary dynamics of the writer's works.

The attitude to the phenomenon of reception has a special place in the world literature. A separate study of the fact that this literary phenomenon has a special term in literature, to systematize all the stages related to this term, to determine the location of the participants in the reception process, to ensure the correctness of the process, as well as to approach the studied works in general. In the example of the translation of works from classical and modern literature, the study of the problem of reception (acceptance, comprehension) by generalizing is relevant.

The role of Uzbek literature in the international arena and the study of Uzbek cultural heritage, the need to understand national pride and values in today's globalization requires a deeper understanding of the national literary heritage, the worthy place of literary works in the development of world literature. is doing. Today's process of reforms in the cultural and educational spheres poses a number of new challenges for Uzbek literature. "Today we are moving on the path of innovative development aimed at radical renewal of all spheres of life of the state and society. This is not in vain, of course. Because who will win in today's fast-paced world? A state based on innovation wins a new idea⁴⁶". In this process, the role and importance of the product of a nation's artistic thinking in the development of the spiritual world of mankind is determined by its specific features. After all, in the process of building a new Uzbekistan, comprehensive measures are being taken to further develop the Uzbek language and improve language policy.

This dissertation serves to a certain extent in the implementation of the tasks set out in Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated May 13, 2016 No PF-4797 "On the establishment of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi", Decree of the President of the

⁴⁶ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси // Халқ сўзи. – Тошкент: 2017. 23 декабрь.

Republic of Uzbekistan dated October 21, 2019 No PF-5850 "On measures to radically increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language", Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated September 16, 2018 No 124-F "On a comprehensive program of measures to develop the system of publishing and distribution of book products, increase and promote the culture of reading and reading" dated September 13, 2017 No PQ-3271 Order "On holding an international conference on" Current issues of international study and promotion of Uzbek classical and modern literature " and in other regulations in the field.

Connection of the research to the priority direction of the development of science and technology of the Republic. The research was carried out in the framework of the first priority of the development of science and technology of the republic "Social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and a democratic state, the development of an innovative economy."

The extent of exploration of the theme. In Uzbek literature, the study of the problem of reception, the interpretation of the work of art, the ability to feel play an important role in the rapprochement of cultures of nations and peoples. Chinese national literature can be compared only with world literature only by prescription, and can occupy a special place among the literature of other nations. Among them are Uzbek scholars Naim Karimov, Umarali Normatov, Abdugafur Rasulov, Shavkat Karimov, Suvon Meli, Akmal Saidov, Bakhodir Karimov, Zokhidjon Sodiqov and a number of other scholars. and scholars who have conducted research on inter-literary communication⁴⁷, as well as writers such as Khurshid Dostmukhammad, Nazar Eshanqul, Vafo Fayzullo, have also dealt with the issue of prescription⁴⁸.

No literature in the world has been published by William Shakespeare (1564-1616), Johann Wolfgang Goethe (1749-1832), Alexander Pushkin (1799-1837), Honore de Balzac (1799-1850), Adam Mickiewicz (1798-1855), Leo Tolstoy (1828). It is not known from history that writers such as -1910) were able to choose their own path of development without studying their creative experiences⁴⁹. World-renowned scholars such as Hans-Robert Jauss, Wolfgang Iser, Rayner Warning,

⁴⁷ Каримов Н. Маълум ва номаълум “Эгмонт”// *Жаҳон адабиёти*, 2017. 12-сон; Норматов У. Қодирий ҳақида қайдлар // *Ўзбекистон адабиёти ва санъати*, 2004. 28 май; Расулов А. Танқид, талқин, баҳолаш. – Тошкент: Фан, 2006. – 232 б; Каримов Ш. Диллардан дилларга: (Ўзбек-немис адабий алоқаларидан лавҳалар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1980. – 151 б; Мели, Сувон. Адабиёт фалсафаси ёхуд кўзга айланган кўнгил // *Жаҳон адабиёти*, 2018. 1-сон; Саидов А. Қиёсий адабиётшуносликка кириш. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги НМИУ, 2020. – 772 б; яна ўша муаллиф: Адабиёт ва ҳуқуқ [Матн]: Ғарб адабиётининг юрист-адиблари. – Тошкент: О‘zbekiston НМИУ, 2018. – 840 б; Карим, Б. Рухият алифбоси. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги НМИУ, 2018. – 314 б; Содиқов З. Юсуф Хос-Ҳожиб “Қутадғу билиг” асарининг олмонча илмий-адабий талқинлари: филол.фан.номз...автореф. – Тошкент: 1994. 23 б.

⁴⁸ Кафка, Франц. “Жараён” роман. Рус тилидан таржима. (Таржимон Вафо Файзулло)./ – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2006. – 288 б. 5-15 бетлар, Хуршид Дўстмуҳаммад “Ҳаракатдан тўхтаган жараён қиссаси ёхуд қалб ва шуурнинг олис кенгликларига элтувчи асар”, Сўзбоши.; “Инсонни англаш-асосий мезон” (Ёзувчи Назар Эшонқул билан суҳбат) // “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, 2010 йил 26 март, 4-бет.

⁴⁹ Неупокоева И.Г. Проблемы взаимодействия современных литератур. – Москва; 1963. - С. 67.

Roman Ingarden, Hans-Georg Gadamer, expressed his attitude and conducted scientific research⁵⁰. In the field of literature, a number of scholars in the CIS have conducted research on the stages of the reception process, in particular, Nikolai Konrad (1891-1970), Viktor Zhirmunsky (1891-1971), Mikhail Bakhtin (1895-1975), Pavel Berkov (1896-. 1969), Irina Neupokoeva (1917-1977), Lev Kogan (1923-1997), Yuri Borev (1925-2019), Olga Nikiforova, Valeria Stelmax, N. Levakin studied the importance of communication between the author and the reader, the issue of artistic taste in the process of perception, the psychological basis of understanding fiction, views on the concept of fiction as an important literary concept of literature⁵¹.

The mentioned sources are, of course, of great scientific and practical importance in the study of artistic analysis and interpretation in literary theory. But so far the issue of prescription has not been a separate object of study in Uzbek literature. Consequently, this issue is one of the most pressing issues in literature today.

Connection of the research with the plans of research activities at the higher educational institution where the dissertation was completed. Connection of research with plans of the higher education institution where the dissertation was completed. The dissertation was completed in accordance with the research plan of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi on the topic "Scientific and theoretical problems of studying modern Uzbek literature and literary process".

The aim of the research is to reveal the scientific and theoretical methods, methodological principles and directions of reception in Uzbek literature on the example of translations from German literature.

Research objective:

to study of the principles of the phenomenon of reception from the world literature, as well as the provision of scientific analysis in the field of artistic reception;

⁵⁰ Jauss H.R. Die Theorie der Rezeption - Rückschau auf ihre unerkannte Vorgeschichte. Konstanz: Universitätsverlag. 1987 (Германия); Iser W. Der implizite Leser: Kommunikationsformen des Romans von Bunyan bis Beckett. München 1972 (Германия); Warning, Rainer. Rezeptionsästhetik: Theorie und Praxis / 4., unveränd. Aufl.- München: Fink, 1993. – 504 S. (Германия); Ingarden R. Das literarische Kunstwerk. Eine Untersuchung aus dem Grenzgebiet der Ontologie, Logik und Literaturwissenschaft. — Halle: Max Niemeyer, 1931. (Польша); Гадамер Х.Г. Истина и метод / Пер. с нем.; общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. - Москва: Прогресс, 1988. – 704 с. (Германия).

⁵¹ Конрад Н.И. Запад и Восток. – Москва: Наука, ГРВЛ, 1966 (2-е изд.: - Москва: Наука, 1972); Жирмунский В.М. Гёте в русской литературе. – Ленинград: Гослитиздат, 1937. – 674 с.; Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – Москва: 1975. – 479 с; Берков П.Н. Русско-польские литературные связи в XVIII веке. – Москва: Изд-во АН СССР, 1958. – 66 с.; Неупокоева И.Г. Проблемы взаимодействия современных литератур. – Москва, 1963; Коган Л.Н. Художественный вкус. – Москва: Мысль, 1966; Боров Ю.Б. Эстетика. – Москва: Вышш.шк., 2002. - 511 с; Никифорова О.И. Психология восприятия художественной литературы. – Москва: Книга, 1972. – 152 с; Стельмах В.Д. Читающий мир и мир чтения. – Москва: Изд-во Рудомино, 2003. – С. 145–156; Левакин Н.Н. Художественная рецепция как литературоведческое понятие (к вопросу понимания термина) // Известия ПГЛУ им. В.Г. Белинского, 2012. № 27. С. 308–310.

to show the contribution of German literature to the enrichment of Uzbek literature and to determine the position of the writer and reader in the process of reception;

to select a work for translation and scientific narration according to certain principles and introduce an artistic recipe as an integral part of the science of literature;

to express aspects of the acceptance in Uzbekistan of writers and works belonging to a number of periods of German literature;

to explain the essence of the analysis of receptive aesthetics in Uzbek literature such as object works (Gotthold E. Lessing (1729-1781), Johann Wolfgang Goethe (1749-1832), Friedrich Schiller (1759-1805), Heinrich Hayne (1797-1856), Thomas Mann (1875-1955), Hermann Hesse (1877-1962)), Franz Kafka (1883-1924)) and Uzbek literature (Abdulla Kadyri (1894-1938), Abdulhamid Cholpon (1897-1938)) and draw scientific conclusions about changes in the recipe through the analysis of the mental and psychological state of the heroes.

The object of the study is translations from German classical and modern literature and research on them to shed light on the problem of reception in Uzbek literature.

The subject of study is the methods, principles and directions of analysis of the problem of reception in Uzbek literature on the example of the works of leading poets and writers of German classical and modern literature translated into Uzbek.

Research methods. The study used comparative-typological, structural, hermeneutic, biographical and psychological analysis, immanent methods in the receptive analysis of works.

The scientific novelty of the research:

the need to rely on the principles of theoretical understanding and receptive aesthetics of the creative-artistic text-reader system in Uzbek and world literature, such as the phenomenon of reception and its elements, the means of influence on artistic psychology, poetic methods, creative individuality, artistic form and style have been proven by the artistic people and readers;

the interpretation of literary reception in the depiction of images, characters, portraits, the creation of artistic images and the analysis of behavior, plot dynamics and literary texts in portrait-specific characteristics are illustrated with the examples of works translated from German into Uzbek and some Uzbek into German;

the need to apply scientific and theoretical concepts such as historical and empirical reception, expected horizon, aesthetic distance, hermeneutic approach, artistic communication, explicit-specific and implicit-hidden reader in the assessment of the Uzbek literary process according to the classification of literary-theoretical phenomena;

identifying the usage of receptive aesthetics concept, widely used in world literature, have shown that the phenomenon of mastering a work of art is intertwined with popular language, poetic principles, human spiritual and psychological life and its artistic interpretation;

the influence of the works of classical and modern German literature on the work of Uzbek writers through the phenomenon of literary-scientific reception is discussed, and the scientific and theoretical views of modern Uzbek literature are directly compared with the advanced research directions of the world.

Practical results of the research consist of the following:

Uzbek literary criticism, the necessary scientific facts on the recipe for the history of modern literary criticism, proposals and recommendations to determine the data, the conclusions of the study provide new scientific and theoretical information for the study of literature, literary theory, modern literary process, history of modern Uzbek literature, based on the reflection in the improvement of curricula, textbooks and manuals created in such disciplines as the history of Uzbek-German literary criticism and the history of literary criticism;

A comparative analysis of Y.V. Goethe's *The West and the East*, *The Young Werther's Sufferings*, and several translations of the *Faust* tragedy reveals that the receptive phenomenon and receptive processes of Y.V. Goethe's literary legacy make the writer's work as complete and reliable as possible;

The findings of the study have proved that the problem of reception in literature of Uzbek is enriched with scientific and theoretical views and serves to form new literary and aesthetic principles that are useful for the development of the science of literary criticism of the independence period.

Validity of the results obtained was grounded by the fact that the problem is clearly stated, they are based on comparative-historical, hermeneutic and receptive methods in special journals listed in the HAC and in foreign scientific journals. The object of the research has been analyzed based on scientific and comparative analysis of literary sources on the basis of the principles of receptive aesthetics in the world literature, the effective use of literary sources in the research process, scientific results and conclusions, reports at national and international scientific conferences, published in scientific journals. Furthermore, the articles, conclusions, proposals and recommendations are implemented in practice, the results obtained are approved by the competent authorities.

Scientific and practical value of the research results. The scientific significance of the research results is due to the special study of the ideological, artistic, methodological and poetic features of the masterpieces of German literature in Uzbek literature. This is explained by the fact that the data on the prescription can be used as a scientific-theoretical source by comparing it on the basis of clear evidence.

Practical significance of the research results theoretical generalizations and analyzes of the work include the creation of textbooks and manuals on "Literary Theory", "Literary Methodology", "Artistic Analysis", "Literary Relations", "Intercultural Dialogue", "History and Literature of Turkic Languages". seminars, graduation and master's theses, as well as the use of new teaching materials on the theory of literature, brochures, textbooks for use by students and teachers studying in the field of language and literature.

Implementation of the research results. Based on the scientific results of the study of the problem of reception in Uzbek literature (on the example of translations from German literature):

Approaches and methods of analysis of texts developed in the research, application of analytical tools were used (especially, while working with foreign texts), criteria for attitude to intercultural differences in reading scientific literature Grant "Development of vocational education in Central Asia" (2018-2019) at Tashkent State Agrarian University to ensure the implementation of the tasks set out in the framework of the Ministry of Higher and Secondary Special Education (reference No. 89-03-820 of February 10, 2021). Furthermore, a number of monitoring mechanisms have been developed for the place and role of each person involved in the translation process, and a system has been formed that summarizes the aspects of when and to whom to turn directly in understanding texts. In addition, the approach to the text provided in the curriculum, the provision of analytical tools (especially for those learning a foreign language); analysis of specific aspects that should be taken into account when compiling texts related to the field; attitude to the reading of scientific literature in terms of intercultural differences; the role of receptor fibers in the reading process in the formation of consciousness is approached separately.

Results of research on translation and analysis of texts, comprehension of works "5120100 - Philology and language teaching (German), 5120200 - Theory and practice of translation (German) undergraduate and 5A120102 - Linguistics (English and German) master's degree included in the qualification requirements of specialists (reference of the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan No. 89-03-820 of February 10, 2021). As a result, such theoretical as "History of Literature of the countries where the language is studied", "Theory and practice of translation of fiction", "Practice of reading and writing", "Practice of language aspects", "Integration of language skills", as well as "Theory and practice of translation" , Intercultural Communication and Translation Studies and students' mastery of subjects such as "History of the literature of the countries where the language is studied", "Theory and practice of translation of fiction." In the process of assimilation, as an integral part, the experience of direct literary theory, the current literary process, the history of modern Uzbek literature was used.

The results and recommendations of the research on the application, importance and functions of the concepts of reception and receptive aesthetics in the social sphere were used in international projects of the German Fund for International Cooperation in 2012-2018 in Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkmenistan (Reference of Matias Wangler, long-term expert and representative of the Fund for International Cooperation in Uzbekistan, Associate Professor of the Academy of Fund Cash in Baden-Württemberg, Germany, September 24, 2020). Consequently, the four-part chain of research work is valuable for project activities, serves as a basis for the distribution of tasks for all participants in educational activities and seminars, and is reflected in project training manuals.

The results of research on the concept of literature, its problems and practical significance in Uzbek literature were used in literary didactics and literary criticism at the Faber Castell Academy in Stein, Germany, which develops programs of literature and higher education (Rector der Akademie Prof. Dr. Uli Rothfuss Stein / Germany 2021 18 reference in January). As a result, it has served as a basis for an interesting study of the relationship between literature in different language fields and how the recipe affects cultural exchange, for example, in translation, especially direct translation, without the help of another language.

The recommendations of the research, which also approached the process of reception from a psychological point of view, were also used in the work of a psychologist and psychotherapist based in Dresden, Germany (Dr. Eric Hausstädtler Dresden / Germany, January 12, 2021). As a result, the above research methods and successful recipe are very suitable as an exercise to gain an in-depth understanding of current issues and show solutions for clients and patients through this direction and provide excellent and extremely important help in understanding German literature for those interested in German literature.

In literature, the principles and directions of the problem of reception, the scientific results of the dissertation, scientific achievements, proven final conclusions and scientific novelty were used in the program "Literary Process" of the National Television and Radio Company of Uzbekistan "Culture and Enlightenment" (National Television and Radio Company of Uzbekistan) and Ma'rifat TV channel's reference book No. 01-16 / 21 of January 27, 2021). As a result, the show was shown to the general public and the content of the dissertation was widely introduced.

Approbation of the research results. The results of the dissertation were discussed at in total 8 articles, including 4 international and 4 national scientific conferences.

Publication of the research results. Publication of research results. 8 scientific works on the topic of the dissertation were published, 6 of them were published in scientific publications recommended by the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, including 2 articles in foreign journals and 4 articles in national journals. Furthermore, 2 articles have been published in various scientific collections. A total of 16 scientific articles have been published.

The structure and general volume of the research. The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion, a list of references. The volume of the dissertation is 173 pages.

THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The **introductory part** of the research is based on the relevance and necessity of the dissertation topic, the level of study of the problem, the goals and objectives, object and subject of the research, compliance with the priorities of science and

technology, scientific novelty and practical results, reliability, scientific and practical results. based on the importance, the results are put into practice, published, information on the structure and scope of the work.

The first chapter of the dissertation, entitled "Scientific and theoretical foundations of the phenomenon of reception in Uzbek literature" discusses the role, scope and importance of the phenomenon of reception in world literature. The first chapter of the chapter is entitled "The Role of the Term 'Reception' in Literary Studies." It is well known that since the phenomenon of reception requires extensive study in the literature, the concept of 'reception', which serves as a reference point, has been interpreted.

Behind any reading lies the question of the analysis, interpretation, and influence of a text or an entire work. The reader who reads fiction often spends a long time talking to the protagonists of the work, struggling with their own feelings and impressions, without escaping the influence of the work. Sometimes, however, he has an in-depth discussion with the author of the work.

In the first half of the twentieth century, a trend and movement emerged in Germany that allowed the reading process to be easily analyzed and systematized. This process is called reception in science. There are also ideas about how to actually understand the recipe, the lexical and terminological meaning of the word.

This is considered normal by most scientists. This can be summarized as a process of influence.

When considering the aspects of the term reception related to fiction and analytical criteria of literary criticism, literary science understands the phenomenon of acceptance, study, analysis, critique of the existence of any work of art or the views of the author through reading through the process of reception. Scientists around the world have approached the recipe process from different angles. Roman Ingarden, a Polish philosopher, argues that "a recipe is an understanding of a work of art"⁵². According to Russian linguist and literary critic Viktor Zhirmunsky, "the concept of a work of art is the basis of the process of literary influence"⁵³.

Professor Abdugafur Rasulov, who noted the emergence of a new field in European and Russian aesthetics, called this field "receptive approach or aesthetics of assimilation"⁵⁴. Abdullah Sher calls this direction "aesthetic perception"⁵⁵. With this idea he exactly repeats the opinion of the Polish Scientist Roman Ingarden. Professor Abdurakhim Erkaev emphasizes the importance of "aesthetic tolerance and artistic knowledge, understanding of the work and its author in the process of reading"⁵⁶. Since fiction is essentially, first and foremost, "human study", ⁵⁷ it acquires the right to a work of art once the literary text has been mastered by the

⁵² Ingarden, Roman Vom Erkennen des literarischen Kunstwerkes. / - Tübingen. Verlag: Max Niemeyer Verlag. 1968, 440 Seiten, S.23

⁵³ Жирмунский, В.М. Гёте в русской литературе./.- Ленинград. Наука ленинградское отделение, 1982. – 560 стр., 10-11 стр.

⁵⁴ Расулов, Абдуғафур. Бадиийлик – безавол янгилик / – Т.: Шарқ, 2007. – 336 б., 85-бет.

⁵⁵ Sher, Abdulla. Estetika (nafosat falsafasi)/ O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – Toshkent: O'zbekiston, ikkinchi nashr, 2015. – 368 b., 349-bet.

⁵⁶ Эркаев, Абдурахим. Эстетик онг ва бадиий билиш. //– Жаҳон адабиёти, 2015 йил. 11-сон, 134-143-бет.

⁵⁷ Шарафиддинов, Озод. Танланган асарлар./ – Т.: Шарқ, 2019. – Б. 576., 60-бет.

reader and saturated with the reader's own creativity. A text is not yet a work of art, it is a complex process in which a text becomes a work of art, assimilated and confirmed by the reader. But it is enough to express all these ideas in a single prescription term. At the heart of this scientific term are the concepts of learning, mastering, accepting, understanding, polishing, improving.

In literature, the process of reception is called by various terms: mastery, perception, comprehension, literary influence, literary communication⁵⁸. However, from the above considerations, it can be concluded that the very concept is a term that underlies and summarizes all the events, stages. In today's fast-paced world, it would be expedient to form a wider and more comprehensive framework for the presentation of Uzbek national literature and literary criticism in connection with the international acceptance of works of art. It is therefore very appropriate to call a literary phenomenon by the term of the recipe, which is quickly and easily understood by all. The stages that contribute to the integration of the reception process, the set of participants, and all the research carried out in the Uzbek literature can be conventionally described as follows. In addition, the stages of historical and empirical reception are analyzed in detail to ensure the analysis of the work, its dependence on time and situation, time and space, and the precise analysis of the recipe. While written opinions, views, assessments, and memories about a literary work, work of art, or its author based on written scientific sources serve as the basis for historical receptive research, the process, work, various surveys, interviews, and oral conversations determine the principles of empirical reception. gives

According to Professor Hans-Georg Gadamer⁵⁹, a well-known German literary critic of the twentieth century, his approach to the literature and art of other nations can be called "das ist alles nur Verstehen"⁶⁰ ("It's all just understanding").

In this chapter it is studied that without the reception of national literature, it is impossible to react to other folk literature, and the work of art, its author is accepted not only by the reader, but also through literary criticism and analysis.

The second part of the first chapter, entitled "Receptive Factors and Guiding Principles in Literary Criticism," discusses the research laws and guiding principles put forward by leading scholars of the schools of receptive aesthetics. Another peculiarity of the concept is that in the process the direct writer-text-reader, writer-reader relationship is clarified. In order to be able to make a final point, the work must be appropriate (negative or positive) to the artistic and aesthetic taste of the reader. This issue has been discussed mainly in the context of receptive aesthetics. The aesthetic world of man is related to the activity of feeling, perception. That is why his feelings are evident throughout his life and activities. Man looks at the

⁵⁸ Sher, Abdulla Estetika (nafosat falsafasi)/ O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – Toshkent: O'zbekiston, ikkinchi nashr, 2015. – B.368., 349-357-betlar.

⁵⁹ Ханс – Георг Гадамер (1900 йил 11 февраль (Марбург) – 2002 йил 13 март (Хайдельберг)) олмон файласуфи, унинг 1960 йилда ёзилган фалсафий ҳерменевтикани асословчи *Wahrheit und Methode* (Ҳақиқат ва метод) номли асари чет элларда ҳам машҳур.

⁶⁰ Қиёс: Hans-Georg Gadamer: Hermeneutik I. Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. / - Tübingen 1986, S. 380 – (Буларнинг барчаси тушунишдир. (таржимон Абдулазиз Қосимов))

space and time in which he lives, the objects around him, the process of events, the whole being, and in his attitude to them, he learns from the exemplary aspects of the past, from the lives of famous people.

Issues such as aesthetic reaction analysis, text strategies, introduction to reading, and the impact of socio-cultural life on the literary text are now being discussed more and more in modern world literature.

For receptive aesthetics, it is important to draw a “clear line” between the text and the reader. It is important to understand the “text-reader” dialogic relationship as the situation of two interlocutors with the same position, the “boundary” in the middle defines the “openness” of the conversation.

The "aesthetic benefit" first arises in the form of a "dialogic" dialogue between the text and the reader during the reading process⁶¹. Accordingly, it is much more difficult to say whether a work has been understood by the reader correctly or incorrectly. Similarly, it is difficult to say a clear rule about whether a work should be evaluated negatively or positively. H.R. Jauss, on the other hand, suggests an approach to the text or work in terms of the expected horizon, hermeneutic reconstruction, based on the reader's social conditions and experiences, as the text can answer contemporary reader questions⁶².

H.R. Jauss introduced the concepts of “expected horizon” and “aesthetic distance” to science. It is natural that the expected horizon of a work, the level of understanding will not be the same among students. As the age, professional activity and life experience increase, the expected horizon of the student, the demand for the work increases. A reader who analyzes a work at the age of 25, when he reaches the age of 50, can approach the same work from a completely different perspective.

Only when Abdullah Qadiri's novel "Last Days" is recognized by literary critics, journalists, translators, and ordinary readers, the analytical approaches provide interesting details. Each time the novel is read, the appearance of new facets indicates a lack of one-time reading. At first glance, the novel seems to depict the events that take place around a happy couple of an “unhappy” period. But it is not surprising that views differ.

Professor Bakhodir Karimov pays special attention to several aspects of Abdulla Kadyri's novel "Last Days". According to B.Karimov⁶³, the novel "Last Days" speaks of "the dirtiest, darkest days of our history" and reflects the unique charm of the artistic word, which teaches the people, reflects human destiny, socio-political, spiritual, moral, family and romantic problems. the standing work, the fate of the country, a collection of ideas that form the basis of the country's independence, a love epic, a school of mastery of literary language norms, a source of power, the writer's aesthetic world, a mirror of the creative heart, a palace of spirituality.

⁶¹ Iser, Wolfgang: *Der implizite Leser.* / - München 1972, S. 123.

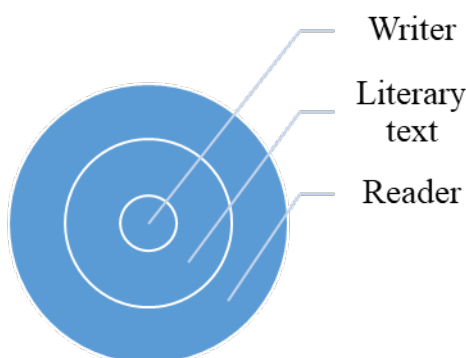
⁶² Jauss, Hans Robert: *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft.* / - Konstanz, 1967, S. 136.

⁶³ Каримов Б. “Ўткан кунлар” ибрати // Халқ сўзи, 2019. 25 декабрь.

Professor Umarali Normatov also begins his analysis of the novel "Last Days" by recalling a somewhat dangerous, frightening period⁶⁴. Addressing the work with special affection, the scientist considers it a novel reminiscent of involuntary sweet moments, firmly building the foundation of love, a bright future. In addition, Umarali Normatov, who commented on the controversial aspects of the book "Garden of Qadiri" and heard from Izzat Sultanov thoughts full of tolerance, justice and truth, gave wings. It also refers to a certain stage of the reception process, which means recognition, acknowledgment in the way of truth through a work and a person. In short, for Umarali Normatov, "Last Days" is a real historical source about the beginning of the twentieth century, "Munojot" of the classical period, "Navo kuyi" of the new period.

According to Professor Abdugafur Rasulov, the novel "Last Days" is a work that expresses the Uzbek spirit, along with a number of masterpieces with bright characters⁶⁵.

Writer - literary text - reader. This trinity are so interconnected that they reveal many aspects of the sciences of literature, literary criticism, aesthetics, and psychology⁶⁶. Successful communication between this trinity mechanism determines the survival rate of the work.

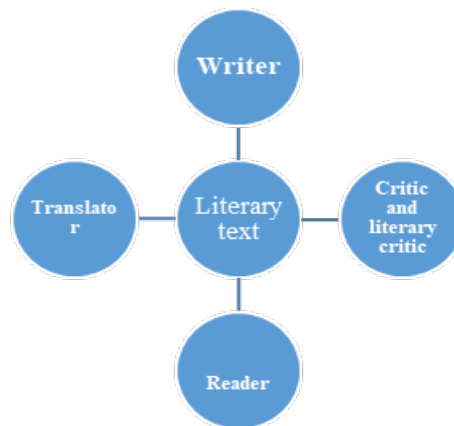
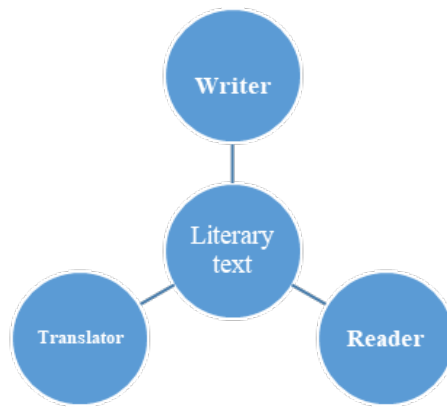
Trinity mechanism

The trinity mechanism put forward by Professor Abdugafur Rasulov needs to be enriched with the quadruple and fives mechanisms, which are important for the reception process. It should be noted that any chain of mechanisms ends with the reader, and research is based only on the relationship expressed by the student. The participation of another chain in the writer-text-reader mechanism can be explained by the fact that the work is translated from another language, which creates a quaternary mechanism, namely, the participation of the fifth element in the analysis and critical approach to the quaternary mechanism.

⁶⁴ Норматов У. Қодирий ҳақида қайдлар // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 2004. 28 май. 21-сон.

⁶⁵ Расулов А. Тарих, фалсафа, роман // Жаҳон адабиёти, 2003. 9-сон.

⁶⁶ Расулов А. Бадиийлик – безавол янгилик. / – Т.: Шарқ, 2007. 97-б.

Quartet and five mechanism

In the chapter, it was thought that the reader engaged in reading the work should determine the horizon he expected, his protagonist, his point of view, and this would not only bring the reader closer to the author, but also turn him into an author.

In the second chapter of the dissertation "Analysis of the concept of German classical literature in Uzbek literature", the leading scholar of the theory of hermeneutics and receptive aesthetics HG Gadamer in the book "Wahrheit und Methode" with particular emphasis on the importance of setting historical boundaries for a clear study and analysis of the stages of development of world literature. In order to better understand the reality of literature and the scale of its influence, it is necessary to analyze the literature of a nation on the example of historical and periodic stages of development.

In the first chapter of the second chapter, entitled "Peculiarities of Artistic Reception in the Works of YV Goethe," YV Goethe as an encyclopedic scientist, thinker, and unique genius of world literature is analyzed according to the stages of the reception process. According to the Russian writer, poet and painter Valery Orlov-Korf, Goethe is also a highly talented, versatile artist, a mature representative of the talented class of his time, a singer who sang the joys of life, the love of life.

He is also a unique artist of human consciousness, the mysteries of nature and world civilization⁶⁷

Goethe's "great literary and scientific legacy can be equated with a whole treasure⁶⁸." In 2010, the well-known poet, historian and mystic Sadridin Salim Bukhari translated Goethe's "West-East Office" directly from German⁶⁹. Published by Devon Alisher Navoi National Library of Uzbekistan. Academician Akmal Saidov wrote a foreword to the Uzbek edition of the Western-Eastern Office, describing it as an introduction to oriental studies.

When Y. V. Goethe began to write "The Sufferings of Young Werther", he "carefully" chose all the deepest feelings, the most beautiful words in his dictionary. "I've carefully collected what I've found about Werther's experiences, and I'm sure you'll be grateful if I can please you ... ⁷⁰" Another task of the recipe is that whether a work that has been accepted, studied, understood, or captured the reader's heart is "listed" for the literary process, it must endure all the "whims" of the work as a representative of the literary "family." Because Y.V. Goethe's novel The Sufferings of Young Werther is written in a unique style, it captures the reader's attention in such a way that the reader sheds tears for Werther's sufferings, just as Goethe wanted. Young Werther's Sufferings is an epistolary, sentimental (emotional) novel. Well-known translator and scholar Yanglish Egamova said that she loved reading the novel "The Sufferings of Young Werther" during her student years, it took some time to get acquainted with the language, style and author of the novel. "The love for Werther was born in my student years when we studied a large passage from a novel in detail in an analytical reading class. In addition, the commonality of the characters with the protagonist, purely subjective reasons may have contributed to this" ⁷¹. German scientist Hermann Grimm writes: "Goethe invented our language and literature. Until Goethe, they had no role in the world market of the peoples of Europe ... It was only after Goethe's Werther was thoroughly studied by the British and French and the work spread to Italy that the potential of high-level German literature was recognized in the outside world ... Epistolary style found a place in Goethe. The countless words and phrases we use would be out of sight without Goethe⁷²".

Through this quote, the translator likens YV Goethe to Alisher Navoi. One of the distinctive principles of receptive aesthetics is the recognition of a work of art and its author.

Analyzing the novel "The Sufferings of Young Werther", Ya. Egamova enters into a dialogue with the author of the work in absentia and goes through certain

⁶⁷<https://www.proza.ru/2016/02/28/660> - свидетельство о публикации № 216022800660.

⁶⁸ Гёте И. В. Ҳикматлар / Иоганн Вольфганг Гёте; тўпловчи, таржимон ва сўзбоши муаллифи А.Х. Саидов; масъул муҳаррир Р. Қўчқор. / – Тошкент: "Маънавият", 2010. – 112 б., 3-7-бетлар.

⁶⁹ Гёте Й.В. Ғарбу Шарқ девони / олмон тилидан С.С. Бухорий тарж./ Кириш сўзи А.Саидов. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2010. 3- бет.

⁷⁰ Ўша манба. 3-бет.

⁷¹ Гёте, Йоханн Вольфганг. Ёш Вертернинг изтироблари. / (Немис тилидан Янглиш Эгамова таржимаси) / Й.В. Гёте – Тошкент: Ғафур Ғуллом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2018. 182-183-бет.

⁷²Свасьян К.А. Гёте, М., Мысль, 1989. – с. 9.

stages of the recipe. First of all, it focuses on the writer's style for the recipe of the work. He then recalls how the work was directly received by society. Werther is not only a novel about love, but also a historical work about the views of the younger generation of that time, their attitude to the injustices of the time, humanity and freedom.

Werther is a representative of a generation that lived in the Lessing and Russo era, educated, highly educated, talented, trying to overcome unhappiness and poverty, realizing their dignity and putting their rights to freedom and happiness above all else. Werther is a human heart, a delicate taste, an indomitable fantasy, a strong passion, sensitivity, a defenseless heart. In addition to human love, the novel sings of love for life, love for freedom, love. Injustice, humiliation, discrimination bothers Werther that life, a lover who has not received a definite response to his love, knows that the only way is to kill himself. Unable to come to terms with the hardships and problems of life, Werther commits suicide, which, firstly, shows that it is not the right way to live in harmony with his problems, and secondly, it shows that he is a peaceful, calm, inner rebellion, and rebellion. In the image of Werther, the writer shows that even ordinary people have hearts, pure hearts for pure love. Werther is a lyrical novel, written in epistolary style. This allows the reader to get to the heart of the matter faster”⁷³.

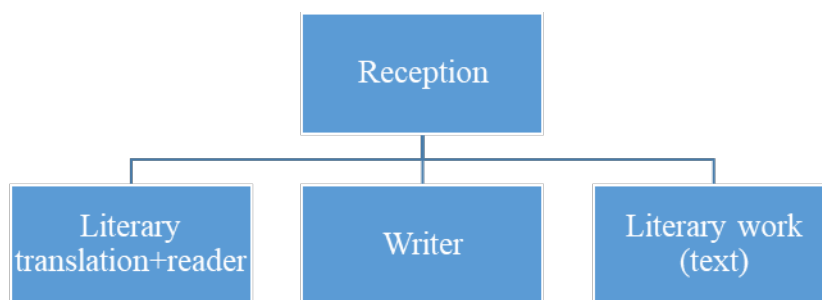
Under the influence of the reading of the average reader, according to the principles of receptive aesthetics, the conclusions can be interpreted as follows:

not to want the protagonist (Werther) to die - this helps the reader to determine the beginning of a “collision” and uncompromising “struggle” with the author of the work and where the expected horizon is;

to feel oneself the Werther of the period - to rise from the hidden reader, to the real reader, and even to the level of the Werther - reflects the sphere of influence of the work.

Erkin Vahidov translated the tragedy "Faust" by YV Goethe into Uzbek in 1970-1975. From the date of publication of the translation of the work, both readers and the literary community are warmly welcomed. The translation of this work, which reflects Goethe's whole life, moments of love and happiness, sad and dangerous days, required great responsibility, responsibility and artistic courage from Erkin Vahidov. The translator, who took on this burden, did his best to translate Goethe's philosophical work Faust. In this chain of relation of the recipe, since the tragedy of Faust is translated through a third language, the interpreter was first in the position of the reader.

⁷³ Гёте Й.В. Страдания юного Вертера. / –Государственное издательство художественной литературы Москва 1957. – 144 стр., предисловие Израиль Владимирович Миримский, стр. 3-10.

Recognizing this fact, E.Vakhidov recalls that Goethe's great work "had a conversation" with the author⁷⁴, first as a reader, then as a translator, and then as a poet. The comparison of "Faust" with Firdavsi's "Shohnoma", Dante's "Divine Comedy" and Navoi's "Khamasa" indicates that the work is also a lifelong work.

In this chapter, the author of the work, the work of art, the reader's attitude to the work (explicit or implicit), as well as the reflection on the artistic translation and the aesthetic approach to the artistic reception were discussed.

The second chapter of the chapter is entitled "**Analysis of Artistic and Literary Reception in Samples of Classical Literature**". Artistic reception has been analyzed as a comprehensive, complex process. It is very important to study the concept of a work of art in separate segments, as it is closely related to the development of society. According to German literary critics Rayner Baasner and Maria Tsens, the reception of a work of art is carried out in the sequence Structure-Habitus-Praxis⁷⁵ (structural-traditional-practical significance). This sequence is an important tool in revealing the essence of the work.

Writer - work of art - reader - artistic translation - artistic aesthetics are components of artistic reception, while literary communication - literary influence - literary analysis - literary criticism - hermeneutics are called the stages of literary reception, in other words, the process of perception⁷⁶.

In the literary reception, however, slightly more complex stages, in particular the literary influence, connection, critique, analysis, and hermeneutic significance of the work, will be the focus of the overall process. G.E. Lessing, the great Greek thinker, created a theory of aesthetics while continuing the traditions of Aristotle. The theoretical pamphlet "On Laokoon or the Boundaries of Painting and Poetry" is still relevant in the field of art. In G.E. Lessing's works the similarities and differences between Eastern and Western realities, spiritual and moral categories in the East, the history of the culture of nations, the essence of Islamic civilization and Islamic teachings, interreligious tolerance, interest in oriental traditions, human existence, the spiritual image of the individual properties are described. Only a writer who is able to find a non-traditional way of expression from the traditional can present the feature of immanent analysis to his works.

⁷⁴ Гёте Й.В. Фауст (Тарж. ва кириш сўзи Э. Воҳидовники). / – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985. 376 б./ 5-бет.

⁷⁵ Baasner, Rainer / Zens, Maria. Methoden und Modelle der Literaturwissenschaft. – 2., überarb. u. erw. Aufl. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2001. S.270/ Seite 233.

⁷⁶ Baasner, Rainer / Zens, Maria. Methoden und Modelle der Literaturwissenschaft. – 2., überarb. u. erw. Aufl. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2001. S.270/ Seite 237.

Through the plot of the play "The Wise Nathan", "The Tale of the Three Rings" and its historical connection, in addition to tradition, differs sharply between contemporary writers and poets for promoting the idea of Eastern civilization, religious tolerance. This made G.E. Lessing the founder of German national literature.

In 2011, the tragedy "Emilia Galotti" was translated by a skilled translator Pasha Ali Osman. This tragedy is a major work consisting of 43 scenes of five scenes. The events in the play are based on an event that took place during the reign of the Patricians in Rome. "A flower that is lost without the leaves of the storm"⁷⁷ - Emilia as a symbol of the German principality in the XVIII century is a sign of the disintegration of society. At that time, the period of "Storm and Attack" was approaching in the literary world. It should be noted that the work of art points to a new era that is taking shape in the literary environment, depicting political views, social disparities, family relationships. This gesture serves as a basis for a more in-depth analysis of the tragedy of Emilia Galotti, paving the way for the next steps of the recipe after the writer-text-reader-literary translation stage.

G.E. Lessing not only can be called an enlightener, but he can confidently be called the Moler of German literature, the German Aristotle, the founder of German national literature. These qualities are, firstly, an indication of how much Lessing contributed to German literature, and secondly, how versatile he was. Uktamali Nurmatov, a German scholar who studied the personality and works of Friedrich Schiller, described the monograph "Friedrich Schiller's dramaturgy" as follows: "Friedrich Schiller's work can be likened, figuratively speaking, to a still life, a bowl full of fresh fruit"⁷⁸. This definition clearly represents the artistic aesthetic view of the reader. Because literary communication - influence - focuses on analysis at the same time, Friedrich Schiller's personality and the content of his work are figuratively conveyed to the reader through both stages of the recipe (artistic and literary). Schiller's "Pirates", "The Conspiracy of Fiesco in Genoa", "Tragedy and Love", the tragedies of "Don Carlos" and the "Wallenstein" trilogy, written in the classical period of the writer's work, "Maria Stewart", "Daughter of Orleans", "The Messianic Bride" and "Wilhelm Tell" were analyzed separately. Through these analyzes, the reader will be able to easily understand the expected horizon and aesthetic distance from each of Schiller's works.

R.Abdullaeva analyzes the study of H. Hayne's literary heritage in German literature in three periods, the recipe as follows⁷⁹:

- The first period, covering the years 1817-1830. During this period, his first poems were published in various newspapers and magazines.

In 1827, a collection of lyrical works - "Book of Songs" was published, consisting of such parts as "Sufferings of Youth", "Lyrical intermetstso", "Return to Homeland", "North Sea". Many German philosophers and critics point out that this

⁷⁷ Лессинг Г.Э. Эмилия Галотти: трагедия/ олмончадан Пошо Али Усмон тарж. (Сўзбоши Салим Жабборов, Баходир Примов). – Т.: Yangi nashr, 2011. 5-бет.

⁷⁸Нурматов Ў. Фридрих Шиллер драматургияси / - Т.: Фан, 2007. 3-бет.

⁷⁹ Абдуллаева Р. Мени алқаманган киши қолмади... // Жаҳон адабиёти, 2018. 1-сон. 165-169-бетлар.

work is an important event in German lyric poetry after YV Goethe. The famous German folk song "Loreleya" is also included in this collection;

- The second period of the poet's work (1831-1846) corresponds to the years of emigration. His works, such as *The History of Philosophy and Religion in Germany* and *The School of Romanticism*, reflect socio-historical, literary, religious and philosophical aspirations. In his articles, M. Luther, G.E. Lessing, E., who founded the German literary language and literature. He creates a portrait of German philosophers like Kant.

- In the third period of his work (1846–1856) he created works that were a vivid expression of his philosophical and political views. "Germany. The poem "Winter Tale" is an example of this.

The collection of four parts, which belongs to the first period of his creation, can be considered as a picture of human life.

Hayne creates her first collection, *The Sufferings of Youth*, in a completely romantic way. His poems are based on the contrast of emotions, the tragic stories of unhappy lovers, mysticism and graveyard motifs.

A deeper analysis of the writer-literary text-reader relationship should begin with the study of the writer. There are many writers, poets and works of art in the world. But when the history of literature, its weight, is studied and analyzed, only the works of a few writers are mentioned. In any development there is an integral connection, continuity, tradition. But it is at these stages that a specific method of expression, an approach, an ingenuity in the creation of an image, in the structure of a plot, falls into the list of literary receptions. It will be the basis for new interpretation and analysis.

In the chapter, the process of reception using the example of G.E. Lessing, Friedrich Schiller, Heinrich Hayne and their works using the sequence of artistic and literary reception was analyzed in detail according to the research of Uzbek scientists.

The third chapter of the dissertation is entitled "**Discussion of issues related to the reception of modern German literature in Uzbek literature**" and includes two chapters. The first chapter, entitled "**Receptive-psychological depiction of the inner world of heroes in novels,**" focuses on psychoanalysis. Since the advent of psychoanalysis, its relationship to literature and literary studies has been a much-discussed topic both among ordinary people and among professionals and students.

This strange phenomenon arose not only because of Sigmund Freud's literary inclination and self-expression, but also because of the influence of psychoanalysis first on contemporaries and later on generations. On the one hand, Freud's writings and correspondences are full of literary examples and metaphors, while ideas about the history of literature today and the further development of literary theory in the twentieth century are in the spotlight, on the other hand, the impact of psychoanalysis on the process should never be forgotten. The relationship between psychoanalysis and literature is therefore mutually interactive from the outset. The convergence of the two sciences is not accidental, for both literature and psychoanalysis "cause their existence, albeit not in isolation, of the interaction of the

conscious and the unconscious"⁸⁰. While literature suggests things that are not consciously said, based on what is consciously perceived, psychoanalysis seeks to "raise consciousness to the light of consciousness"⁸¹. Thus, each succeeds in linking conscious and unconscious processes in their own way. Psychoanalysis and literature are so closely intertwined. both directions complement each other. Literary influence on psychoanalysis, functions and meanings of literary quotations in psychoanalysis theoretical texts, psychoanalytic influence on artistic creation, directions of psychoanalytic influence on the analysis of literary texts developed rapidly. The human psyche works so fast that not even the smallest detail in a work of art goes unnoticed. Professor Bakhodir Karimov emphasizes the importance of details in substantiating the hero's psyche and convincing him of reality, and illustrates this process with an example of how the smell of flax from Abdullah Qadiri's language helped to make the story more convincing, even if it was a small detail. Through this, it is easy to connect to the environment of a work of art by influencing the psyche of any student (explicit or implicit)⁸². On the other hand, the role of each event or finding in the work is unique, both in expressing the psyche of the protagonists and in conveying their mental state. The image of the heroes' experiences is important for the reader to fully understand the spirit of the work. The reader feels with all his body that the protagonist of the novel "Last Days" Otabek will face rivals. Or Kumush's depressed mood makes him involuntarily sad⁸³, says literary critic A. Ulugov.

Thomas Mann, who was persecuted during World War II, missed his homeland and longed for it. His major works, in particular, the tetralogy "Joseph and his brothers", "Mysterious Mountain", "Doctor Faustus", "Lotta's life in Weimar" became world famous.

Thomas Mann also wrote a number of short stories, literary and critical articles such as Goethe and Tolstoy, Goethe's Werther. His articles about F. Nietzsche, F. Dostoevsky, A. Chekhov are well known to a wide range of readers. The author of the foreword draws attention to Goethe's The Sufferings of Young Werther, famous in the West as a favorite of the East's Layli and Majnun. After all, Lotta's Life in Weimar is reminiscent of that work. Indeed, the play tells the story of Charlotte Buff and Werther's life prototype Goethe's meetings in Weimar. It details the events, scenes, portraits, actions, words, and thoughts of Werther.

In the novel about Werther, a reader who witnessed the love of 19-year-old Lotta and 22-year-old Goethe, and in the novel by Thomas Mann, the artistic details of their forty-four-year reunion between 64-year-old Charlotte and 67-year-old Goethe.

⁸⁰ Pietzcker, Carl. „Psychoanalyse – ein Gewinn für die Literaturwissenschaft“, in: Austauschprozesse: Psychoanalyse und andere Humanwissenschaften. Hg. von Helmwart Hierdeis. / Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2016, S. 233-251, hier S. 233.

⁸¹ Ebenda. S.233.

⁸² Карим Б. Рухият алифбоси. / – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2018. – 185-бет.

⁸³ Улуғов А. Замон ва макон мусаввири // Шарқ юлдузи, 2015. 2-сон.

The novels *The Young Werther's Sufferings* and *Lotta's Life in Weimar* are works of art in two different styles, sharply different from each other, created by two authors who lived at different times. In the first of them - the flames of youth, the rage of passion, uncontrollable aspirations, and finally, the fate of a young man who calmed down with a single shot of a pistol.

The second work, written half a century later, seems to have been written in order to burn the ashes of the hearth of memories and rekindle the extinguished coals of love of old lovers. In other words, the play reflects the old-fashioned humor that it might have been like that.

H. Hesse's works are of special importance because they have the power to inspire philosophical observation. No matter what work Hesse writes, he understands the inner feelings of his protagonist, not only in his name, but also in his experiences, and then skillfully describes them. The period in which a writer lived is also studied in order to better understand and deepen the understanding of a writer or his work. In order to study H. Hesse, one must first discover the writer as a person. There are many unanswered questions about H. Hesse, who was able to connect his works directly to his personality and life. According to the principles of receptive research, if a writer or his work does not pass the reception exam in his homeland, it is a little difficult for that writer to be accepted into the literature of another nation.

It is Professor Uli Rottfuss, a scholar and writer who has researched H. Hesse's recipe in Germany and organized a number of colloquiums, to point out the unusual similarity between the reader and the work⁸⁴. That is, whoever reads Hesse's works sees himself.

This chapter discusses, analyzes and interprets the works of Thomas Mann, Hermann Hesse, Franz Kafka, Heinrich Bjoll from a receptive and hermeneutic point of view by Uzbek literary critics and writers.

The second chapter of the chapter, entitled "**Receptive-aesthetic principles and issues of style in modern literature**" discusses the sociology of literature and current principles.

In the world literature of the early twentieth century, along with various literary currents, new views, various scientific directions have emerged. These scientific directions have closely connected fiction and literary criticism with other fields. Recognized as a scientific turn, the sociology of literature⁸⁵ combined literary criticism and sociology. It is not always easy to distinguish the approaches of literary sociology from other directions in the discussion of literature, which also includes social problems. "For example, the sociology of literature competes with the social history of literature in many areas, and although they have a common subject and conceptual basis, the two cannot be said to be related to each other."⁸⁶

⁸⁴ Rothfuss, Uli. (Hrg.) *Mein Hermann Hesse*. / Berlin. Edition Q. 2002., 224 S., Seite 8.

⁸⁵ Baasner/ Zens: *Methoden und Modelle der Literaturwissenschaft /eine Einführung/*, Berlin, Erich Schmidt – Verlag, 2001. – S. 272./ S.225.

⁸⁶ Baasner/ Zens: *Methoden und Modelle der Literaturwissenschaft /eine Einführung/*, Berlin, Erich Schmidt – Verlag, 2001. – S. 272./ S.226.

Both examine the social context in which literature is created and effective, and they rely on sociological theories, whether participatory or communication-oriented, large system theories, or just simple range models. The rationale for distinguishing them stems from an appropriate perspective: whether cases that appear in the literature as social influences, as in other fields, should take precedence, or whether the concept of literature is related to art, polysemy, and self-reference to things that are independent of other forms of interaction do you need? While the sociology of literature is largely prone to the first part of the question, the social history of literature often takes the latter into account.

Although it is not called a recipe in modern Uzbek literature, it is noteworthy that certain stages of the process are reflected in the analysis. Academician Naim Karimov was directly involved in the analysis of the personality and creativity of such great orators as Cholpon, Oybek, Hamid Olimjon⁸⁷, and wrote novels, monographs and articles in accordance with a number of principles of historical reception. Professor Nusratullo Jumahoja successfully studied Alisher Navoi's ghazal "Qaro kozum ..." and gathered the opinions of fifteen leading scholars on a single ghazal.

Alisher Navoi's epic "Hayrat ul-abror" was analyzed by Akrom Malik, the text of the epic was studied, commented, a prose statement was given, the dictionary was sorted. As such an internal reception process is perfected, the essence of the work becomes clearer. The artistic communication between the writer and the reader is accelerated. Through new ways, such as the receptive-aesthetic, hermeneutic approach, the literature of a nation is inextricably linked with world literature. The first stage of the recipe is the translation of Uzbek classical literature, in particular, ghazals by Navoi, Mashrab, and Huvaydo, by the Islamic scholar and orientalist Martin Hartmann (1851-1918) during his study of the old Uzbek language (chigatay) after Hermann Vamberi (1832-1913).

In order to achieve results in the analysis of literary texts, it is necessary to use the following new approaches to the process of literary sociology to determine the areas of work from a hermeneutic point of view:

1. The sociology of the participants in the literary process is also understood as special sociology. Professor Hans Norbert Fügen (1925-2005) in his pamphlet "Basic Directions and Methods of Literary Sociology" states: "Literary sociology is concerned with the actions of people engaged in literature, and its subject is based on the interaction of people engaged in literature."⁸⁸ This allows you to analyze everyone involved in the process and find answers to a number of questions (Which book is being read? Who is actively involved in the process (publishers, libraries, shops)? What topics are people interested in (surveys, interviews)?

2. Sociological analysis of texts. Literary sociology also deals with literary texts. Important tools of literary interaction are explored to understand and interpret collective equestrian consciousness. Whether it's an epic genre or a lyrical genre, a

⁸⁷ Каримов Н. Чўлпон / – Т.: Шарк, 2003. – 464 б; Ойбек ва жаҳон адабиёти // Жаҳон адабиёти, 2015. 1-сон; Ҳамид Олимжон – моҳир таржимон // Жаҳон адабиёти, 2014. 12-сон.

⁸⁸ Fügen, Hans Norbert: Die Hauptrichtungen der Literatursoziologie und ihre Methoden./- Bonn. 1966. S.215., S.14.

drama - it's all about people's social destiny. "In order to ensure that the interpretation of the texts is true, the novels are mainly analyzed as examples.⁸⁹" Leo Löwenthal (1900-1993) proposes a separate study of content analysis and text sociology.

3. Sociology of symbolic forms and literary field (environment). The French sociologist and culturologist Pierre Bourdieu (1930-2002) suggests that the analysis of a work of art should take into account the environment, development, historical origins of the events in the work, and even what language or dialect is spoken⁹⁰. In addition, aspects such as the logic of the literary environment, class and social stratification, structural-habitual-practical sequence, aesthetic and social differentiation also encourage a more complete understanding of the work of art. While searching for the psyche of his protagonists, the writer inadvertently becomes unaware that he or she has described, in whole or in part, the inner experiences of this or that student. It is natural for every reader to look for himself first when reading a book. But in artistic communication between writer and reader, the reader first wants to listen to the writer's pain, his purpose. Once the writer makes sure it is portrayed convincingly, the reader is ready to begin the dialogue.

The first stage of the recipe of the work is initiated by the author. If the plot of the work is connected with a social event, boldly narrates the biographical experiences of the author, fills the inner feelings of the protagonist with the author's sympathy, the first stage of the reception process is established.

When both the explicit (explicit) and implicit (implicit) acceptance of the work and the author by the reader and literary critics are active in accordance with the requirements of literary sociology, the content of the text is common to the title of the work, and when the aesthetic distance is close, another author revives and interprets the protagonists of the work through his work, reunites them after a certain period of time, follows the path of the author of that work, using writing methods, if the author describes the well-known socio-historical period, place and time on the basis of concrete facts and convincingly shows the customs and traditions of the people, the author can express his experiences through artistic images, attract the reader's attention and accept and understand his work. If he interprets, interprets, explains according to the hermeneutic method, if the work clearly explains its possibilities in the vernacular, if it allows for immanent analysis of the work by describing the inner experiences, feelings, character traits of the protagonists of the work, both the work and its author and is accepted into the proper prescription process.

This chapter is scientifically based on the fact that it is a basic source for receptive-aesthetic principles and style in modern literature.

⁸⁹ Löwenthal, Leo: Aufgaben der Literatursoziologie (1948). In: Ders.: Literatur und Massenkultur. Schriften Bd.1./ Frankfurt a.M. 1990, S.328-349., S. 331.

⁹⁰ Bourdieu, Pierre. Zur Soziologie der symbolischen Formen. / - Frankfurt am Main. 1970, S. 18.

CONCLUSION

1. The reception helps in choosing a book to read according to the aesthetic principle. Issues such as the phenomenon of perception and the means of influence of receptive factors on artistic psychology, poetic methods, creative individuality, the specificity of the artistic form and style show the need to rely on theoretical concepts and principles of Uzbek and world literature. The concept defines the place, literary burden, style and analysis methods of a work of art based on concrete facts.

2. Reception refers to a work of art and all the information surrounding its author. An analysis of artistic perception and receptive aesthetics in the depiction of image, character, portraits, the creation of an artistic image and behavior in the characteristics characteristic of portraits, the study of internal dynamics on the basis of the artistic text.

3. The reception offers a clear system of how to determine what the original purpose of the author of the work is and serves as the basis for an equation similar to a mathematical formula in the analysis of the literature. It was found that scientific and theoretical concepts such as reception (historical and empirical), expected horizon, aesthetic distance, artistic communication, explicit (specific) and hidden reader are applied to the process of evaluating Uzbek literature.

4. In the analysis made by means of receptive aesthetics, it is understood that the artistic reception is intertwined with the popular language, the principles of art, human spiritual psychology and its artistic interpretation. As a result of the research work of art and the fact that its author, researchers, critics united in one system, an important aspect of the concept in literature was identified.

5. It is proposed to call the process of reading, reading, comprehending, comprehending, comprehending, explaining, analyzing, criticizing, nurturing, translating, as well as the process of literary communication, literary influence, cultural and literary communication, ie the process of reception was made. Through the phenomenon of reception, the impact of the works of German literature on the work of Uzbek writers was discussed, and a direct comparison of research directions in the world with the scientific views of Uzbek literature and translation was proved.

6. In the reception of a work of art, the historical reception and the empirical reception are explained more simply. That is, it was found that direct (professional) response to a work by an expert meant an internal recipe, and opinions expressed by an ordinary reader or non-specialist meant an external reception.

7. The reader who picks up the book first aims to the expected horizon (direction) he wants to reach; secondly, in the process of reading one gets closer to the author of the work, which reduces the aesthetic distance between them. In addition, the trinity mechanism takes the work of art from the writer, the author of the work, and turns it into the spiritual property of the reader. While this is the first step, looking at the work of art as a living being, using a quadruple and fives mechanism that helps to analyze the work, provides the second and third steps.

8. The term of reception classifies the work of art using the sequence writer-literary text-reader, writer-artistic text-reader-translator, writer-artistic text-reader-translator-analyst (literary critic) and serves to find a solution to the work.

9. The charm and success of understanding is determined by an objective and sincere imagination. The reception event has these characteristics. While the state of understanding and comprehension in them is simple, the feelings that bother them are universal, and the canons of interpretation are modern. In the work, it is important to express the ways of understanding the essence through the national ethnic psyche on the basis of the scientific-theoretical study of the phenomenon of reception in world literature. This reflected the new style of description and scientific narration of translated works in the Uzbek literature of the twentieth century, the need for a new understanding and comprehension.

10. The dialogue carried out through the artistic communication of the reception further clarifies (concretizes) the content of the work of art and provides a reconstruction to ensure a perfect understanding. Only a fine literary critic, seeing the simple invisible aspects of a work of art, analyzes, criticizes and "treats" the work where it is needed. As soon as the work reaches the reader, the process of reception we are advancing begins. In the writer-text-reader mechanism, even a literary critic is initially a reader. The work being analyzed in the writer-text-reader-critic mechanism and its author are studied by a specialist. These mechanisms apply to works of art related to national literature. If the work is translated from another language, the research is carried out on the basis of the mechanism of writer-text-translator-reader-critic. As the mechanism becomes more complex, the number of process participants will increase. Yet, in every direction, the concept of norm is primary. Translation, analysis, criticism must focus on the creative product, not on the personality of the author. As integral parts of the chain, the participants in the reception process complement each other. Inspired by the translator's own creation of another work, the translation of a literary work, a representative of another nation, in response, a literary connection, as he puts it, is a sign that the anthropologist is a representative of fine art by criticizing the work. Based on the essence of the term reception, the ordering of the literary process is further perfected when the literature of nations is analyzed.

11. Should whoever read a book and tell it to someone, it brings the distance between the book and the reader, which exists in receptive aesthetics, closer. The reader who listens to the events of the work can make a quality reading. Another feature of receptive aesthetics is that it elevates the reader instance to the level of the author instance. In addition, it ensures that the content is formed from the appearance of the text to the process of reception. The history of literature is polished in three directions, namely, in the synchronization of the aesthetic system (current level), in the diachronic of aesthetic change (historical formation), in relation to the general history. Consideration of the work from the point of view of aesthetic experience allows for an initial receptive approach to the artistic text. The key points in the recipe have been that the expected horizon and the attractive structure of the text have proven to be tools to help the reader.

12. The need and responsibility for the formation of the recipe in the form of dialogue, conversation, dialogue, which is unique at the level of culture and aesthetics, should be borne first and foremost by our publishers, who pay special attention to reading. Whether the books are in electronic or printed form, it has been found that if the book is attached to the book as a reader questionnaire, it can establish communication not only between the reader and the publisher, but also between the reader and the writer.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.02 / 30.12.2019.Fil.46.01 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
НАУЧНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ИНСТИТУТЕ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА,
ЛИТЕРАТУРЫ И ФОЛЬКЛОРА**

**ТАШКЕНТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ АЛИШЕРА НАВОИ**

КОСИМОВ АБДУЛАЗИЗ ГАЙБУЛЛАЕВИЧ

**ПРОБЛЕМА РЕЦЕПЦИИ В УЗБЕКСКОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ
(на примере переводов из немецкой литературы)**

10.00.07 – Теория литературы

**АВТОРЕФЕРАТ
диссертации доктора философии (PhD) по филологическим наукам**

Ташкент – 2021

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за № B2020.2.PhD/Fil1313.

Диссертация выполнена в Ташкентском государственном университете Узбекского языка и литературы им. Алишера Навои.

Автореферат диссертации размещён на трех языках (узбекский, английский, русский (резюме)) на веб-сайте Ученого совета www.tai.uz и информационно-образовательном портале "ZiyoNet" по адресу www.ziyo.net.

Научный руководитель:

Каримов Баходир Нурметович
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты:

Курунов Дилмурод Хайдаралиевич
доктор филологических наук, профессор

Хамдамов Улугбек Абдувахобович
доктор филологических наук

Ведущая организация:

**Узбекский государственный университет
мировых языков**

Защита диссертации состоится на заседании Научного совета по присуждению учёных степеней DSc.02 / 30.12.2019.Fil.46.01 при Институте Узбекского языка, литературы и фольклора Академии наук РУз «10» ноября 2021 года в 10 часов (Адрес: 100060, г. Ташкент, проезд Шахрисабзский, дом 5. Тел: (+99871) 233-36-50; факс: (+99871) 233-71-44; e-mail: uzlit@uzsci.net)

С диссертацией можно ознакомиться в Фундаментальной библиотеке Академии наук Республики Узбекистан (зарегистрировано за № ____). Адрес: 100100, г. Ташкент, улица Зиёлилар, дом 13. Тел: (+99871) 262-74-58.

Автореферат диссертации разослан «28» октября 2021 года.
(Протокол рассылки № 7 от «28» октября 2021 года.)

Н.Ф.Каримов
Председатель Научного совета по
присуждению учёных степеней, д.ф.н.,
академик

Р.Баракаев
Учёный секретарь Научного совета по
присуждению учёных степеней, к.ф.н.

И.Ч.Хаккулов
Председатель Научного семинара при
Научном совете по присуждению
учёных степеней, д.ф.н., профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Цель исследования состоит в исследовании ўзбек адабиётшунослигида рецепциянинг илмий-назарий усуллари, методологик принциплари ва йўналишлари немиш адабиётдан қилинган таржималар мисолида очиб беришдан иборат.

Объект исследования составляют переводы из немецкой классической и современной литературы для освещения проблем рецепции в узбекском литературоведении и относящиеся к ним исследования.

Научная новизна исследования состоит в следующем:

доказана необходимость опоры на теоретические понятия и рецептивные эстетические принципы, относящиеся к творческо-художественной системе текст-читатель, в узбекском и мировом литературоведении таких вопросов, как специфические особенности вызывающих художественный психологизм средств влияния явления рецепции и относящихся к ней элементов, поэтических методов, творческой индивидуальности, художественных форм и методов;

показана интерпретация литературной рецепции в изображении образов, характеров, портретов, анализ действий, динамики сюжета и художественных текстов в создании художественного образа и характеристике портретов на примере произведений, переведенных с немецкого языка на узбекский язык, и некоторых произведений переведенных с узбекского языка на немецкий язык;

определена необходимость внедрения в оценку узбекского литературного процесса таких научно-теоретических понятий, как историческая и эмпирическая рецепция, ожидаемый горизонт, эстетическая дистанция, герменевтический подход, литературная коммуникация, эксплицитно-явный и имплицитно-скрытый читатель, согласно классификации явления теории литературы;

обосновано, что в анализах, осуществленных посредством понятия рецептивная эстетика, широко используемого в мировом литературоведении, органически взаимосвязаны народный язык, поэтические принципы, духовно-психологическая жизнь человека и ее художественная интерпретация, относящиеся к явлению усвоения художественного произведения;

рассмотрено влияние произведений представителей классической и современной немецкой литературы на творчество узбекских писателей посредством явления литературно-научной рецепции, а также осуществлено непосредственное сравнение направлений передовых мировых исследований с научно-теоретическими взглядами в современном узбекском литературоведении.

Внедрение результатов исследования. На основе результатов, полученных в процессе исследования проблемы рецепции в узбекском литературоведении (на примере переводов из немецкой литературы):

применение разработанных в исследовании подхода к текстам и методов анализа, средств анализа (особенно при работе с текстами на иностранном

языке), критерии выражения отношения к чтению научной литературы с точки зрения межкультурного различия использованы в обеспечении выполнения задач, определенных в рамках гранта “Развитие профессионального образования в Центральной Азии” (2018-2019), реализованного в Ташкентском государственном аграрном университете (справка № 89-03-820 Министерства высшего и среднего специального образования от 10 февраля 2021 года). В результате ряд механизмов наблюдения места и роли каждого человека, участвовавшего в процессе перевода и сформирована обобщенная система того, к кому и когда следует непосредственно обращаться в понимании текстов. Осуществлен особый подход к представлению методов подхода, средств анализа (особенно для изучающих иностранный язык), предусмотренных в образовательных программах; анализу специфических особенностей, на которые следует обратить внимание при составлении текстов, относящихся к отрасли; к выражению отношения с точки зрения межкультурных отличий при чтении научной литературы; роли волокон рецепторов в процессе чтения;

результаты, полученные из перевода и анализа текстов, восприятия произведений внедрены в содержание квалификационных требований специалистов образовательных направлений “5120100 – Филология и изучение иностранных языков (немецкий язык), 5120200 – Теория и практика перевода (немецкий язык) бакалавриата и образовательного направления 5A120102 – Лингвистика (английский и немецкий языки) магистратуры (справка № 89-03-820 Министерства высшего и среднего специального образования от 10 февраля 2021 года). В результате они внедрены в содержание таких теоретических дисциплин, как “История литературы страны изучаемого языка”, “Теория и практика перевода художественной литературы”, и практических дисциплин - “Практика чтения и письма”, “Практика аспектов языка”, “Интеграция языковых навыков”, а также “Теория и практика перевода”, “Межкультурное общение и переводоведение” отражено в усвоении студентами таких дисциплин, как “История литературы страны изучаемого языка”, “Теория и практика перевода художественной литературы”. В процессе внедрения в содержание использован опыт таких направлений, как теория литературы, современный литературный процесс, история современной узбекской литературы;

результаты и рекомендации по применению, значению и задачах понятий рецепция и рецептивная эстетика в социальных сферах использованы в реализации международных проектов Фонда сберегательных касс Германии по международному сотрудничеству в Узбекистане, Киргизстане, Таджикистане и Туркменистане в 2012-2018 годах (справка долгосрочного эксперта и уполномоченного Фонда сберегательных касс Германии по международному сотрудничеству в Узбекистане, доцента Академии сберегательных касс Матиаса Ванглернинга от 24 сентября 2020 года). В результате, представляя собой ценность для четырехчастной цепочки проектной деятельности, они послужили основой для распределения задач

всем участникам образовательных мероприятий и семинаров, и отражены в учебных пособиях проектов;

результаты исследования, связанные с рецепцией в литературе, их проблемами и практическим значением в узбекском литературоведении использованы в Академии Фабер Кастелл, разрабатывающей Литературные и образовательные программы в городе Штайн в Германии (справка Rektor der Akademie Prof. Dr. Uli Rothfuss Stein/Germany от 18 января 2021 года). В результате они послужили основой для изучения того как влияют отношения между литературой, относящейся к различным областям, и рецепции на культурный обмен, например, как они влияют без помощи другого языка в переводе, особенно, в прямом переводе;

рекомендации исследования процесса рецепции с психологической точки зрения использованы в деятельности психологов и психотерапевтов, осуществляющих деятельность в городе Дрездене в Германии (справка Dr. Erik Hausstädtler Dresden/ Germany от 12 января 2021 года). В результате вышеуказанные методы исследования и успешная рецепция помогла глубокому пониманию актуальных проблем данного направления и оказались соответствующими для решения проблем больших и клиентов в качестве упражнений, а также оказали важную помощь интересующимся немецкой литературой составить представление о немецкой литературе;

научные результаты, обоснованные выводы, достижения по вопросам принципов, направлений и подходов, связанных с проблемой рецепции в литературоведении использованы в передаче “Литературный процесс” телеканала “Культура и просвещение” Национальной телерадиокомпании Узбекистана (справка № 01-16/21 телеканала “Культура и просвещение” Национальной телерадиокомпании Узбекистана от 27 января 2021 года). В результате передача продемонстрирована широкой аудитории, и содержание диссертации широко внедрено.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы. Общий объем диссертации за исключением списка использованной литературы составляет 161 страницы.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
LIST OF PUBLISHED WORKS
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
I бўлим (I часть; I part)

1. Qosimov A. Frants Kafka: personal and work recipe // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Vol. 8 No. 9, 2020. – S. 179– 185. Birmingham, Great Britain/United Kingdom.
2. Qosimov A. Frans Kafka hikoyalari ota obrazi // Til va adabiyot ta'limi. – 2019. – № 10– 11. – Б.72 (10.00.00 №9).
3. Қосимов А.Ф. Имплицит (яширин) ва аниқ ўқувчи // Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги – ЎзА Илм-фан бўлими (электрон журнал). 2020, апрель. – Филология. – Б. 1– 8.
4. Қосимов А.Ф. Рақамли адабиётда рецептив эстетика // Ўзбекистонда хорижий тиллар. – 2021. – № 2 (37). – Б. 26– 34. (10.00.00 №17)
5. Qosimov A. Scientific field - scientific process (Academician Akmal Saidov's "Comparative introduction to the book "Introduction to literature" / International conference: actual problems and solutions of modern philology Published by Research Support Center. Section 3: Actual problems of classical and modern Uzbek literature. <https://doi.org/10.47100/v1i2.285> – Ferghana, 2021. – 32-40 p.
6. Қосимов А.Ф. Адабиётшуносликда рецепция тадқиқоти / Международная научная конференция «Содружество языков – содружество культур». Совместный проект Наманганского государственного университета и Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – Наманган, 2021. – С. 304– 313.
7. Қосимов А.Ф. Адабиётшуносликда қўрилган горизонт масаласи / «Филология ва хорижий тилларни ўқитишнинг долзарб масалалари» номли халқаро илмий-амалий анжуман. – Нукус, 2020. – Б. 327– 330.
8. Қосимов А. Тарихий рецепция тадқиқотига доир / “Тил ва таржима муаммолари” халқаро илмий анжумани материаллари. – Тошкент: Фан, 2007. – Б. 136– 138.
9. Қосимов А. Эмпирик рецепцияни тадқиқ қилиш тажрибалари / „Чет тилларни ўқитиш замонавий технологияси масалалари” мавзусидаги Республика илмий-услубий конференцияси материаллари. – Тошкент, 2007. – Б. 245– 246.
10. Қосимов А. Ҳерманн Хессе ва унинг асарлари рецепцияси ҳақида / “Қиёсий тилшунослик ва таржима назарияси муаммолари” мавзусидаги республика илмий анжумани материаллари. – Тошкент, 2007. – Б. 225– 228.

II бўлим (II часть; II part)

11. Qosimov A., Xamdamova M. Modeling the process of formation of management competence of specialists in the process of professional development. // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Vol. 8 No. 8, 2020 Part III. – S. 31–34. Birmingham, Great Britain/United Kingdom.

12. Қосимов А., Мигос Ина. Янги ҳалқа – янги саҳифа // Жаҳон адабиёти. – 2011. – №11 (174). – Б.159–161 (10.00.00 №4).

13. Karimov Sch., Kossimov A. West-östliches Rendezvous (Aspekte der literarischen Beziehungen zwischen Usbekistan und Deutschland). // IDF – Publik 22 (Nachrichten der Geschäftsführung Institut für Deutschlandforschung der Ruhr-Universität Bochum 11.Mai 2001., – S.9–11.

14. Qosimov A. Tarjima va tarjimon // Yoshlik. 2019. – №10 (341). – В. 40-42.

15. Қосимов А. Замон ва макон билмас Гёте / Йоханн Вольфганг Гёте. Ҳикматлар хазинаси. – Тошкент: Шарқ, 2008. – Б. 3–7.

16. Қосимов А. Мутолаа, маънавият ва рецептив эстетика / “Миллий тарбия ва замон” мавзусидаги республика илмий-амалий онлайн конференцияси тўплами. – Тошкент, 2020. – Б. 238–244.

Автореферат «Ўзбек тили ва адабиёти» журнали таҳририятида таҳрирдан
ўтказилди

Босишга рухсат этилди: 28.10.2021 йил.
Бичими 60x84 ¹/₁₆, «Times New Roman»
гарнитурда ракамли босма усулида босилди.
Шартли босма табоғи: 3. Адади: 100. Буюртма: № 173.

«PREMIUM CLASS» МЧЖ босмахонасида чоп этилган.
Тошкент шаҳри Юнусобод тумани Қозитарнов кўчаси 2-проезд 14А-уй.
Тел.: (+99895) 170-22-54

